100 danmarkshistorier

John V. Jensen

Tyskere på flugt

Aarhus Universitetsforlag

100 danmarkshistorier

John V. Jensen

Tyskere på flugt

Aarhus Universitetsforlag

Tyskere på flugt
© John V. Jensen og
Aarhus Universitetsforlag 2020
Serie: 100 danmarkshistorier
Forlagsredaktion: Peter Bejder

Tilrettelæggelse, sats og omslag:
Camilla Jørgensen, Trefold
Repro: Narayana Press
E-bogsproduktion: Narayana Press

ISBN: 978 87 7219 239 0

Projektet 100 danmarkshistorier er støttet af A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal

Projektets styregruppe: Thomas Bloch Ravn (Den Gamle By), Thorsten Borring Olesen (Aarhus Universitet), Mette Frisk Jensen (danmarkshistorien.dk), Søren Hein Rasmussen (MegaNørd), Torben Kjersgaard Nielsen (Aalborg Universitet), Bo Lidegaard (dr.phil., forfatter), Anne Løkke (Københavns Universitet), Camilla Mordhorst (Dansk Kulturinstitut), Lars Boje Mortensen (Syddansk Universitet), Keld Møller Hansen (Danmarks Borgcenter), Rikke Louise Alberg Peters (HistorieLab), Hans Schultz Hansen (Rigsarkivet), Nils Arne Sørensen (Syddansk Universitet), Sten Tiedemann (Folkeuniversitetet i Aarhus), Ulla Tofte (M/S Museet for Søfart) og Anette Warring (Roskilde Universitet)

Læs mere om projektet på
100danmarkshistorier.dk

FAGFÆLLE-
BEDØMT

/ I henhold til ministerielle krav betyder bedømmelsen, at der fra en fagfælle på ph.d.-niveau er foretaget en skriftlig vurdering, som godtgør denne bogs videnskabelige kvalitet.
/ In accordance with requirements of the Danish Ministry of Higher Education and Science, the certification means that a PhD level peer has made a written assessment justifying this book's scientific quality.

Aarhus Universitetsforlag
unipress.dk

Indhold

Flugten over isen

En aktuel historie 2

Tysk sammenbrud på Østfronten 4

Både et dansk og tysk problem

Tabernes historie 16

Landsforræderi 23

Danske lægers dilemma 27

Hvad skal der ske nu? 32

Flygtningeforsorg

Tyske svin 40

Fremtidens dom 42

Et dansk Neuengamme? 46

Forskel på små og store lejre 48

70.000 kg kartofler om ugen 53

Store lejre – små administrationer 59

Sygdomme, arbejde og sport 63

Et demokratisk Europa

Den nødvendige oplysning 68
Demokrati bag pigtråd? 73
Hvem bekymrer sig om os? 76
Ud af Danmark 81
428.500.000 kroner 84

Historiens dom

Er Flødeskumsfronten en myte? 88
Den skrøbelige humanitet 92

Videre læsning 100

Bag hvert eneste navn på gravkorsene findes en tysk flygtningeskæbne, men kun i sjældne tilfælde kender vi den. Når vi kender historien, drejer det sig gerne om dramatiske begivenheder, men ofte er kun navnet tilbage. På Vestre Kirkegård i København findes den største koncentration af tyske grave fra Anden Verdenskrig med 4.643 soldater- og 5.344 flygtningegrave. Oksbøl, Aalborg, Gedhus og Grove er de øvrige store flygtningekirkegårde. || John V. Jensen/ Vardemuseerne

Flugten over isen

En aktuel historie

I bidende frost nærmede en lang karavane sig den tilfrosne fjord. Det var sidst på dagen, og mørket var begyndt at sænke sig. Karavanen af primitive hestetrukne vogne med sejldugspresenninger havde retning mod Frisches Haff i Østprøjsen. I løbet af dagen var vognene blevet fyldt op med flygtninge, og de trætte heste måtte holde endnu hårdere for.

Adelheide Borutta flygtede fra Tilsit (nu Sovetsk) og fra den fremrykkende Røde Hær. Nu var hun på en udmarvende flugt sammen med sin svigerfar og sine to svigerinder og deres to små drenge på 3 år og 11 måneder. Først blev drengene og svigerinderne samlet op af en af vognene, men der var ikke plads til alle. Så selv om Adelheide var gravid, måtte hun fortsætte til fods med sin svigerfar, indtil en anden forbipasserende vogn samlede dem op.

Mørket var tæt, da vognene med passende mellemrum blev sluset ud på isen – langsomt, så isen kunne bære. Frosten var sat ind og havde afløst de sidste dages tøvejr, men ved bredden var isen stadig skør, og vognene måtte køre det første stykke i vand til akslerne. Først længere ude blev isen fast. Adelheide Borutta fortæller, at det sikkert var heldigt, at de krydsede den tilfrosne fjord i ly af mørket, for senere blev vogntoget angrebet, og mørket skjulte de tragedier, der havde udspillet sig på fjorden. Vogne, der med både passagerer og heste var gået gennem

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

våger i isen, som bombeflyene havde skabt. Andre, der gik over isen i dagtimerne, har fortalt, hvordan de kunne se de druknede gennem isen. Den slags ubarmhjertige syn skånede mørket Adelheide og hendes medflygtninge for. På isen stod udkommanderede tyske soldater og markerede de livsfarlige våger, så flygtningene undgik dem.

De nåede landtangen Frische Nehrung på den anden side af fjorden, hvor der var ankommet mange andre vogne med flygtninge, som havde taget den farefulde tur over den frosne fjord. Alle med håb om at kunne komme videre med skib vestpå. Det var den 8. februar 1945, og Anden Verdenskrig var ved at gå ind i sin allersidste fase med enorme flygtningestrømme, der bevægede sig fra de tyske østområder på flugt fra Den Røde Hær. Vinteren gjorde kun flugten endnu vanskeligere, og kulden fik skæbnesvangre konsekvenser for mange små børn. Adelheide fortæller, at deres sparsomme proviant var ved at slippe op, og for at få noget at drikke måtte de spise sne.

Efter nogle dage kom Adelheide og hendes medflygtninge videre til havnebyen Danzig (nu Gdańsk, Polen), og den 17. februar gik de og mange andre flygtninge ombord på flygtningeskibet Deutschland og nåede væk, inden sovjetiske tropper omringede og belejrede Danzig. Flygtningeskibet satte kurs mod vest og lagde til først på Rügen og siden i Rostock, hvor flygtningene fragtedes videre med tog til Bad Segeberg og Neumünster for at krydse den danske grænse med stop i Tønder. Den 21. februar om aftenen ankom de efter en lang og farefuld flugt til en militærlejr i Oksbøl, hvor de blev indkvarteret i soldaterbarakker.

Under flugten var Adelheides svigerfar kommet væk fra dem, og han kom derfor ikke til Danmark. De fik senere genetableret kontakten, men han nå-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

ede ikke at opleve resten af familiens tilbagekomst fra Danmark i juni 1947. Den 11. maj 1945 fødte Adelheide sin datter Heidrun i Oksbøllejren. Kort efter oplevede svigerinden den sorg at miste sin etårige søn og Adelheides nevø, Hartmut, der døde af difteritis i Oksbøl. Drengens far, Leo, var faldet under kampene i marts 1945. Selv hørte Adelheide aldrig fra sin egen mand, der var på Østfronten.

Tysk sammenbrud på Østfronten

Den 13. januar 1945 rettede Den Røde Hær en voldsom offensiv mod de tyske østgrænser. Parallelle fremstød knuste de tyske forsvarslinjer, og sovjetiske kampvogne buldrede vestpå. Et par dage senere indtog russiske styrker polske Warszawa og Kraków, og den 27. januar befriede sovjetiske styrker den stort set tømte koncentrationslejr Auschwitz-Birkenau, hvor fangerne var sendt på dødsmarcher i vestlig retning. I Østprøjsen, længere mod nord, gik fremrykningen lidt langsommere. Den tilbageværende civile tyske befolkning var skræmt ved udsigten til at falde i hænderne på de fremrykkende sovjetiske styrker.

Krigsafslutningen nærmede sig, og store flygtningestrømme i Østprøjsen i månederne inden vinteroffensiven førte til kaos. Allerede i oktober 1944 havde Den Røde Hær krydset den tyske østgrænse, men angrebet var blevet slået tilbage, og få dage senere havde tyskerne tilbageerobret området ved landsbyen Nemmersdorf (nu Majakovskoje). Her fandt de landsbyens beboere myrdet på bestialsk vis og kvinder voldtaget og derefter skudt. Nemmersdorfs skæbne er stadig omdiskuteret, men sikkert er det, at tyskerne – med offentliggørelse af billeder af dræbte og historier om maltrakterede lig sømmet fast til ladeporte – brugte episoden til at sprede skræk og rædsel. På den måde skulle civile

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Tyske flygtninge i Danzig februar 1945. Den Røde Hærs militære offensiv skabte store flygtningestrømme fra øst mod vest. General Friedrich Hossbach (1894-1980) foreslog i efteråret 1944 den politiske leder i Østprøjsen, Erich Koch (1896-1986), at evakuere civilbefolkningen fra de østligste dele af Østprøjsen. Koch afviste. I april 1945 stak Erich Koch dog af og glemte selv Hitlers ordre om at kæmpe til sidste mand.
|| **Brigitte Höber/ Bundesarchiv**

mobiliseres til modstand mod russerne. For mange flygtende tyskere blev Nemmersdorf et symbol på Sovjetunionens krigsforbrydelser og en del af den mentale bagage.

Angrebet i januar 1945 blev en katastrofe for den tyske Værnemagt og førte til store lidelser for civilbefolkningen. I hundredtusindvis søgte folk som Adelheide og hendes familie ud på vejene og mod Østersøens havnebyer for at komme væk. Den 26. januar 1945 blev de sidste landforbindelser fra Østprøjsen mod vesten afskåret. Østersøen var nu eneste mulige flugtvej.

Fra Balga ved bredden af Frisches Haff lidt sydvest for Königsberg (nu Kaliningrad) brød den nygifte og højgravide Eva Droese op med familien. Om overgangen fortæller hun:

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

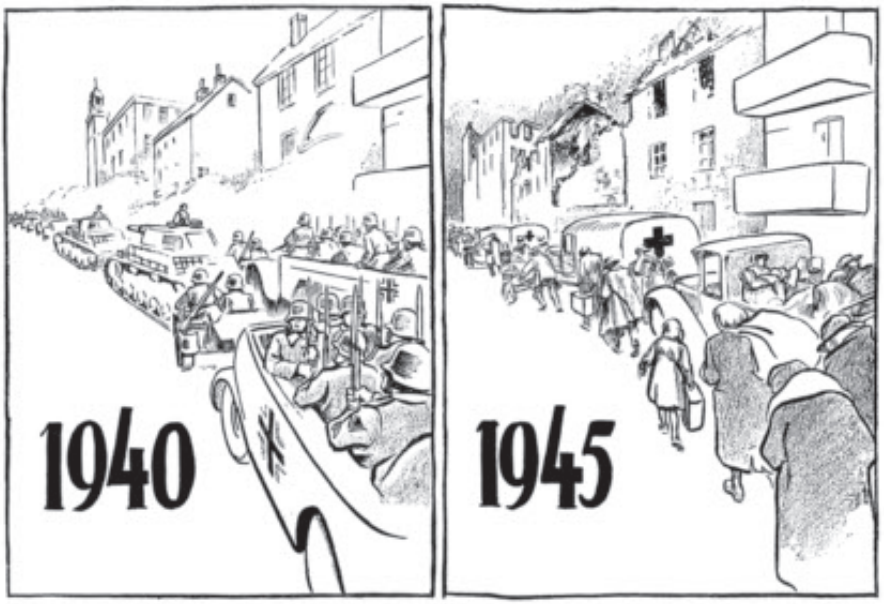

”Herrefolkets Indmarch i Danmark i to Udgaver” lyder undertitlen til Gustav Østerbergs (1899-1974) karikaturtegning, der blev publiceret illegalt i april 1945. ”Hunnernes Tog” kaldtes flygtningenes ankomst til Danmark sarkastisk i marts 1945 i det illegale blad *Information*, som med reference til hunnerkongen Attila (ca. 406-453) beskrev ankomsten af tyske flygtninge til Frederikshavn. Flygtningene var især kvinder og børn, der medbragte barnevogne, natpotter, vandfade, papkasser og bylter. || Gustav Østerberg/ VISDA

”Vi blev derpå ledt ud på isen, hvor vi gik i den nærmest endeløse række af vogne. Vi vidste ikke, hvordan det skulle gå os, russiske fly kastede bomber mod os og beskød os med maskingeværer. Samtidig havde det russiske artilleri skudt sig ind på rækken af mennesker og vogne og lavede store huller i isen. Mennesker og vogne forsvandt i vandet. Det var frygteligt!”

Længere mod vest brød den 12-årige Rudolf Kruschinski og hans familie op fra hjemmet i Wahlendorf (nu Niepoczołowice) i Vestprøjsen. Det var tidligt om morgenen den 10. marts 1945, og han husker russernes råb og skrig, da familien med hestevogn flygtede i retning af havnebyen Danzig. Mens de kørte gennem sneen i det lette frostvejr, kunne han i det fjerne se de russiske kampvogne. Tre dage senere ankom de til Danzig og blev indkvarteret på en skole, indtil de kunne komme ombord på en minestryger, der sejlede dem til København. Mine-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

strygeren blev under overfarten angrebet af britiske fly, men det står stærkere i Rudolfs erindring, at passagererne for første gang i lang tid fik ordentlig mad. Den 19. marts ankom Rudolf og hans familie til København, hvor de blev sat på en kreaturvogn, der førte dem til en tysk militærlejr i Aalborg.

En uvis fremtid gik den 13-årige Frau Becker fra byen Stargard i Pommern også i møde. Hun var netop blevet konfirmeret. Familien sad ved kaffebordet, da de fik at vide, at Stargard skulle rømmes, for russerne stod uden for bymurene. Det lykkedes dem at komme vestpå til Stettin, hvor bomberne faldt. Inden flugten var de en sidste gang tilbage i Stargard, hvor hun og bedstemoren hentede nogle ejendele i en kuffert. Hendes mor var for syg til at tage med. På vej ud af byen blev de samlet op af nogle tyskere i en bil. "Russerne er på vej", sagde de og kørte som vanvittige ud af byen. Mange år senere fortalte hun, at hun aldrig ville glemme det syn, der mødte dem på den lokale Adolf Hitler Platz, hvor nogen havde hængt en ung mand og ved hans fødder havde placeret et skilt, hvor der stod: "Jeg skulle dø, fordi jeg var fej!"

Frau Becker og hendes familie var så bange for russerne, at de ville væk for enhver pris. De kom tilbage til Stettin og videre vestpå til byen Loitz ved Peenefloden. Her forværredes hendes syge mors tilstand, og den 13-årige måtte nu love at tage sig af sine mindre søskende. Kort efter døde hendes mor på et værelse et fremmed sted blot 32 år gammel. Det lykkedes at fremskaffe en kiste og ikke blot en papirsæk, og moren fik sin egen grav, hvilket ikke var en selvfølge. Efter morens død fandt den 13-årige pige den pistol, som hendes far havde givet til moren, da han skulle afsted til Østfronten. "Brug den, hvis russerne kommer, og jeg ikke er der. Det er bedre, at du kan skyde dig selv og børnene, end at

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

russerne gør det", havde han sagt. Pigen tog pistolen og viklede den ind i en klud, og i ly af mørket kastede hun den i Peenefloden.

Russerne kom stadig tættere på, og de tre børn og bedstemoren måtte videre til Rostock, som var overfyldt af flygtninge, der også ville væk. Det lykkedes Frau Becker og hendes søskende at komme på et tog, som bragte dem til Flensborg og videre til Danmark, og da de blev sat af i Fredericia, var både flugten og krigen forbi.

Så heldige var ikke alle, og til historien om de tyske flygtninge hører også nogle af verdenshistoriens største skibskatastrofer. Mest markant var sænkningen af det tyske passagerskib Wilhelm Gustloff, der blev torpederet af en sovjetisk ubåd den 30. januar 1945. Antallet af omkomne er ukendt, men forskellige skøn anslår antallet til 8.000-10.000, hvilket gør det til historiens største forlis. På trods heraf fik det i mange år ikke meget omtale i historiebøgerne. En anden gigantisk katastrofe var sænkningen af det norske fragtskib Goya, der under tysk flag var på vej til København med flygtninge og sårede soldater. Goya nåede dog aldrig frem med sin menneskelast, for skibet blev sænket af sovjetiske ubåde den 16. april 1945. Igen kendes det nøjagtige tabstal ikke, men det skønnes, at der var over 6.000 mennesker ombord – blot 183 blev reddet op af Østersøens kolde vand. Et tredje forlis fandt sted ved sænkningen af Steuben den 10. februar 1945, hvor ca. 4.000 mennesker omkom.

Men katastroferne var undtagelser. De fleste transporter med sårede soldater og flygtninge over Østersøen lykkedes. Mange flygtninge har berettet om overfarten på de overfyldte skibe og om, hvordan historierne gik fra mund til mund om sænkningen af Wilhelm Gustloff, som sikkert fyldte mere i deres bevidsthed end massakren i Nemmersdorf.

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Krydstogtskibet Wilhelm Gustloff var bygget af den nazistiske organisation Kraft durch Freude og blev søsat i 1938. Det moderne og smukke skib blev brugt af den nazistiske propagandamaskine. Med verdenskrigens udbrud overtog Krigsmarinen skibet, der i krigens sidste måneder sejlede sårede soldater og civile flygtninge vestpå. Wilhelm Gustloff forlod havnen i Gotenhafen (Gdynia) den 30. januar 1945, og samme aften blev det sænket af sovjetiske torpedoer, og ca. 8.000-10.000 mennesker omkom. || Imago Images/Ritzau Scanpix

Da de gik ombord på skibene, troede de fleste, som den 77-årige Helene Brock, at skibet ville bringe dem i sikkerhed i Flensborg eller et andet sted i det vestlige Tyskland, og hun græd af fortvivlelse, da de over skibets højtaler fik at vide, at de skulle til Danmark. Andre som Andreas Nitschmann beskrev i 1955 evakueringen over Østersøen. Selv hørte han med sine godt 60 år til den relativt lille gruppe af ældre mandlige flygtninge. Han stammede fra Braunsberg (nu Braniewo) i Østprøjsen og var først flygtet til havnen i Pillau (nu Baltijsk) og videre vestpå til Hela-halvøen, inden han kom til København. Hans beskrivelser af overfarten på kulbåden Stinnes taler for sig selv:

”På en gang var det forbi med roen. Hundreder af sårede soldater blev bragt ombord og lagt blandt flygtningene, således at kvinderne kunne tage sig af dem. Trængslen blev så stor, at ingen kunne røre sig. To kvinder fra Braunsberg og jeg fik en såret pla-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

”Nætterne var de værste”. Sådan husker en tidligere flygtning tiden kort efter ankomsten til Danmark. ”Når mørket sænkede sig, kunne man høre gråden fra de mange ulykkelige mennesker. Det var slemt”. Sovepladserne bestod ofte af halm på betongulvet og et par tæpper, og mursten dannede skel. General Motors i København var en af de virksomheder, som de tyske myndigheder i besættelsens sidste måneder beslaglagde til flygtningene.
|| Sven Türck/ Frihedsmuseet/ Nationalmuseet

ceret på vores plads. Han var blevet ramt af et skud i lungerne. Hans forbindinger lugtede stærkt. Der var kun få sygepassere til stede, og alle de sårede var meget sultne. De råbte på: ”Sani!”, men ingen hørte deres råb”.

Og Nitschmann fortsatte:

”Vore kvinder fik medlidenhed med de sårede og delte ud af den smule brød, de selv havde, men vi måtte jo også tænke på kvindernes børn, der også var meget sultne. Herefter begyndte nogle kritiske dage. En del af flygtningene, også kvinder og børn, måtte sove på dækket. Nætterne var kolde, og kvinderne og børnene var stivfrosne om morgenen. Alle ombord havde heftig diarré, og de sanitære forhold var forfærdelige. Med store slanger blev der igen gjort rent skib”.

En nat lå skibet stille, og kun en hvisken blandt skibets passagerer hørtes. Ubådsalarm! Ombord blev tilstandene kun værre, og sulten større. En dag mellem kl. 10 og 15 ventede Andreas Nitschmann forgæves på at få lidt suppe. Han hørte en tysk major skælde ud på flygtningene, fordi de efter hans mening spiste maden, der var tiltænkt de sårede. Den udmarvende rejse endte efter syv dage den 28. april, da skibet lagde til i København. Flygtningene drog et lettelsens suk, og for første gang i lang tid fik de noget ordentligt at spise, inden de blev sat på et tog og kørt til Aarhus og indkvarteret på Skovvangsskolen.

Frau Dieckmann kom fra Pogauen (nu Wyssokoje) i Østprøjsen og var ca. 20 år, da begivenhederne fandt sted. Hun fortæller, at hun på skibet fik små kiks, leverpølse eller cementpølse, som hun kaldte det – og te. På skibet meldte hun sig til at hjælpe

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

med at pleje de sårede. Det betød så også, at hun fra soldaternes mad kunne skaffe en kartoffel eller suppe til børnene.

”Det var umuligt at tage sig af alle de sårede på skibet, og dér så jeg for første gang virkelig elendighed. Soldater med åbne maver og halve arme og ben. Når en soldat døde, blev han lagt på et bræt og skubbet ud over skibets ræling”.

Den 7-årige Gerda var på flugt med sin mor, bror og bedstemor. Hun fortæller, at bedstemoren ikke klarede den udmattende flugt fra Østprøjsen. Andre oplevede ubehagelige episoder med russiske soldater eller polakker, der heller ikke var tyskerne venligt stemt. Skildringerne viser, hvordan flugten fra de tyske østområder udspillede sig i det tidlige

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Til venstre i billedet ses Nordvagten i flygtningelejren ved Rye malet af G. Lossau, der var kunstmaler fra Østprøjsen, og som opholdt sig i lejren 1945-1948. Flygtningelejren Ry Flyveplads blev opbygget på den flyveplads, som industrimand og minister Gunnar Larsen (1902-1973) havde anlagt i 1930'erne, men som under besættelsen blev overtaget af Værnemagten. Efter befrielsen blev den omdannet til en af de større flygtningelejre. I januar 1946 boede der knap 5.000 flygtninge. || G. Lossau/Gl. Rye Møllemuseum

1945. Alt måtte efterlades, og fremtiden var uvis. I et brev fra slutningen af maj 1945 fortalte Karl Rudolf Lickfett, hvordan han havde måttet forlade gården og hjemegnen:

"Der er ikke ét stykke kvæg tilbage, hverken heste, okser eller svin. Hvis man ikke har set det med sine egne øjne, vil man ikke tro det. Desuden er der vel næppe i den nærmeste omegn af Danzig en eneste gård eller en landsby, som er blevet skånet".

Situationen i krigens sidste måneder var kaotisk og næsten håbløs, og en stor del af de tyske flygtninge havde gennemlevet grufulde uger med opbrud og flugt. Mange havde mistet nære familiemedlemmer, som de enten havde tabt kontakten med, eller som var døde. Fælles for dem alle var, at fundamentet under deres tilværelse pludselig var forsvundet, og det gør de fleste beretninger både rørende og triste.

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Og nu befandt flygtningene sig i et fremmed land under besættelsesmagtens beskyttelse.

Over 200.000 tyske flygtninge kom til Danmark i krigens sidste måneder. Krigens udvikling betød, at den civile tyske befolkning og især kvinder og børn kom til at betale en høj pris. Ved den tyske overgivelse opholdt der sig flere millioner tvangsforflyttede mennesker i Det Tredje Riges ruiner og yderligere tre millioner rundtom i Europa – også Danmark. Etnisk udrensning, ændrede landegrænser og befolkningsudvekslinger var nogle af krigens mange konsekvenser.

Det skønnes, at 70-85 millioner mennesker mistede livet under krigen. I det samlede billede syner historien om de tyske flygtninge i Danmark derfor ikke af meget, men i en dansk sammenhæng rummer historien om de tyske flygtninge en voldsomhed uden sidestykke. Den er rig på ulykke, lidelse og familietragedie, men midt i al elendigheden glimter også små solstråler om alt fra stadig at have livet i behold over en lykkelig genforening med familien til den umiddelbare glæde over et beskedent måltid.

Bogen handler om disse menneskers møde med danskerne og de danske myndigheder, og det er en tankevækkende historie. Det var krigen og tilfældet, der havde ført dem til det besatte Danmark, hvor de efter befrielsen levede afsondret fra omverdenen, mens de søgte tilbage mod livet. Bag pigtråd i et fremmed land, hvis befolkning netop var blevet befriet fra en forhadt besættelsesmagt, som ovenikøbet var flygtningenes egne landsmænd. Som tyske flygtninge var de derfor alt andet end populære. De levede på deres danske værters nåde, og selv om mange kun drømte om at vende hjem, var det umuligt i de første efterkrigsår. Først fra november 1946 kunne de begynde at vende tilbage til et nyt Tyskland, men det var ofte til fremmede

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

egne, så undertiden blev hjemkomsten en skuffelse. For mange blev det næste årti ensbetydende med en lang og besværlig integration. Pommern, Øst- og Vestprøjsen var gået tabt og lå nu på den forkerte side af jerntæppet, der delte Europa i Øst (med kommunistiske diktaturer) og Vest (med frie demokratier). Mange flygtninge så aldrig deres hjemstavn igen.

Den sidste tyske flygtning forlod Danmark for over 70 år siden, i februar 1949, men de tyske flygtninges fortællinger belyser, hvordan en demokratisk nation håndterede den vanskelige opgave at tage sig af besættelsesmagtens egne flygtninge. Flygtningenes rørende historier gemmer sig i dagbøger og breve, og de gribende beretninger om flugt, om krigens mange ulykkelige skæbner og om tilværelsen bag pigtråd taler direkte ind i vores egen tid. De fortæller os, at vi alle er mennesker med nogenlunde samme behov for tag over hovedet, mad og tryghed, men også at der midt i ulykken altid er håb for fremtiden. Netop derfor maner de tyske flygtninges historie til eftertanke.

Tyske flygtninge på vej fra Fårevejle Højskole til stationen. I maj 1945 blev antallet af indkvarterede i Fårevejle opgjort til ca. 300. Mange højskoler og skoler var blevet beslaglagt af de tyske myndigheder. Efter befrielsen blev beboerne overført til andre lejre. Fotografiet er taget i forbindelse med, at flygtningene forlod Fårevejle den 8. juli 1945.
|| Niels M. Nielsen/ Odsherred Lokalarkiv

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Både et dansk og tysk problem

Tabernes historie

Nyheder i danske medier om de tyske flygtninge gav anledning til panderynker i det besatte Danmark. Der var allerede et par hundrede tusinde af besættelsesmagtens soldater i landet, og nu kom deres civile befolkning også.

”I de sønderjyske Byer saa man den 12. Februar Krigen paa nærmere Hold end nogensinde tidligere under denne Krig. Det var den første Flygtningestrøm fra Østfronten, der holdt sit Indtog. Fra Aabenraa meddeles, at det næsten udelukkende var Kvinder og Børn, der var med det lange Særtog”.

På de bonede gulve i det tyske hovedkvarter på Dagmarhus i København kunne den tyske rigsbefuldmægtigede i Danmark, Werner Best (1903-1989), fortælle direktør i Udenrigsministeriet Nils Svenningsen (1894-1985), at der ville komme sårede tyske soldater til landet. Den humanitære opgave accepterede Svenningsen, men blev straks mere betænkelig, da Best nogle dage senere meddelte, at der også ville blive overført civile tyske flygtninge til Danmark. Set fra Berlin og fra besættelsesmagtens perspektiv var det en god idé at anbringe de civile flygtninge i det fredelige Danmark, eller som Best sagde:

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Tyske flygtninge inden befrielsen. Henimod den 5. maj 1945 blev situationen stadig mere kaotisk, og flygtningene stadig flere. Mange havde sultet under overfarten fra Tyskland til Danmark. Der er eksempler på, at de tyske tropper, der ellers var ved at gøre klar til udmarch, hjalp deres landsmænd ved at åbne depoter med proviant, så de sultne flygtninge kunne forsyne sig.
|| **Christoffersen/ *Fyens Stiftstidende*/ Nationalmuseet**

"Betragtet fra Ruindyngerne i Tyskland er Tilstandene her i Landet jo paradisiske, og man vil i Tyskland ikke kunne forstaa, at der ikke stadig i Danmark skulle bestaa særdeles gode Muligheder for f.Eks. at anbringe et stort Antal saarede Soldater".

Svenningsen frygtede en stigende og ukontrolleret strøm af civile flygtninge til Danmark, som både i politisk og økonomisk henseende og med hensyn til opretholdelsen af ro og orden ville få skæbnesvangre virkninger for Danmark.

Den danske regering var trådt tilbage den 29. august 1943, og derfor stod embedsmanden og diplomaten Nils Svenningsen for de fortsatte diplomatiske forbindelser med Nazityskland og Werner Best. Danmark var – formentlig på grund af den pragmatiske linje over for Nazityskland – sluppet

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Werner Best (tv.), rigsbefuldmægtiget, i gang med at forklæde sig som tysk flygtningepige. Den illegale tegning er lavet af Gustav Østerberg, som gør sig lystig over den begyndende panik blandt besættelsesmagtens spidser i Danmark. I baggrunden ses den øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark, Georg Lindemann, sammen med højere SS- og politifører i Danmark Günther Pancke (1899-1973).
|| Gustav Østerberg/ VISDA

meget billigt gennem verdenskrigen sammenlignet med næsten alle andre europæiske lande, og nu frygtede Svenningsen, at Danmark i den afsluttende fase risikerede at blive trukket ind i krigen. Den 21. februar 1945 indfandt Nils Svenningsen sig endnu en gang i tyskernes hovedkvarter på Dagmarhus for at fortælle Best, at man fra dansk side til gengæld for at modtage de civile tyske flygtninge ville have løsladt 1.458 danske politifolk, som tyskerne havde arresteret og deporteret i efteråret. På den måde fik Svenningsen koblet modtagelsen af tyske flygtninge sammen med frigivelsen af de danskere, der var blevet deporteret.

Det er usikkert, om Svenningsens forhandlinger førte til, at Best gik videre med de danske krav til fx SS-Reichsführer Heinrich Himmler (1900-1945). Men fra februar til maj 1945 lykkedes det via Dansk Røde Kors den svenske diplomat Folke Bernadotte (1895-1948) og Svensk Røde Kors at redde ca. 30.000 koncentrationslejrfanger til Sverige. Best selv kunne ikke, hvad enten han ønskede det eller ej, stille noget op imod fører Adolf Hitlers (1889-1945) befalinger, og det er tvivlsomt, om han foretog sig noget. Vurderingen af Svenningsen må være, at han på sin egen kølige facon og med sine yderst begrænsede midler søgte at redde Danmark så sikkert som muligt gennem krigen. Det bestod efter hans opfattelse i at bremse flygtningetilstrømningen.

I begyndelsen af februar 1945 modtog Werner Best førerordre om, at de tyske civile flygtninge "forbigående må føres tilbage fra Rigets østområder og indkvarteres i Riget og i Danmark". Sammen med den øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark, generaloberst Georg Lindemann (1884-1963), blev det besluttet, at flygtningene under deres ophold i Danmark skulle holdes samlet i lejre og af sikkerhedsmæssige grunde kun i Jylland. I tilfælde

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

af kampe og invasion ville det nemlig blive vanskeligt at bringe dem i sikkerhed, hvis de først blev placeret på danske øer. Privatindkvartering var kun en mulighed hos mindretallet i Sønderjylland, hvor der ville være plads til ca. 10.000 flygtninge. Den tyske Værnemagt, i dette tilfælde hæren, skulle sørge for flygtningenes forplejning, mens Best ville tage sig af organiseringen. I begyndelsen kom de flygtende via Flensborg til sønderjyske byer som Aabenraa, Haderslev og Sønderborg, men i løbet af februar 1945 kom der flygtninge til hele Jylland. Den tyske ledelse fandt det bedst, at den danske befolkning fik kendskab til de forestående evakueringsplaner for de 150.000 flygtninge. Det økonomiske var set med tyske øjne ikke noget problem, da betalingen for flygtningenes ophold og forplejning ville blive trukket i Danmarks Nationalbank på clearingkonto-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

en, hvor Danmarks import af tyske industriprodukter blev modregnet i Tysklands import af danske landbrugsvarer. Værnemagtskontoen betalte de danske firmaer, der profiterede på at arbejde for nazisterne. Tilsammen finansierede de to konti den tyske besættelse.

Der opstod snart intern splid mellem de tyske instanser i Danmark. General Lindemann var ikke indforstået med at tildele flygtningene de aftalte madrationer, men da der fra Berlin kom besked om, at han skulle sikre flygtningene en bedre forplejning, måtte selv en general rette ind. Fra Berlin indløb der også ordre om, at de tyske flygtninge fremover skulle indkvarteres i lejre på både Sjælland og Fyn, hvor de ville være mere sikre i forbindelse med en sovjetrussisk invasion i de tyske østområder.

Lindemann var utilfreds og krævede at blive løst fra den store opgave, det var at indkvartere og forpleje de flere og flere flygtninge. Han mente, det var uholdbart at skulle sørge for civile kvinder og børn,

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

De tyske flygtninge var ikke populære i Danmark. Den illegale presse berettede, at en tysk kvinde havde mast sig ind foran de andre kunder i en københavnsk viktualieforretning, fordi kvinden ikke ville vente. Det fik butikkens danske kunder til at reagere imod hende. I raseri råbte hun: "Hent Gestapo, saa skal vi vise dem, hvem der bestemmer". Hendes råb blev hørt, og det tyske politi tilkaldt, og de danske kunder blev anholdt. Spørgsmålet var, hvilke repressalier flygtningenes landsmænd fandt på, for tyskerne bestemte. På fotoet ses tyske flygtninge før befrielsen.
|| **Frihedsmuseet/ Nationalmuseet**

når han samtidig skulle bevare sin slagstyrke. Med andre ord var de tyske flygtninge blevet et problem for deres egne landsmænd i det besatte Danmark.

Mens besættelsesmagtens ledelse i Danmark diskuterede, ankom tusindvis af flygtninge. Blandt dem var Frau Dieckmann, der kom til Danmark den 10. marts 1945. Først havde familien troet, at den skulle til Lübeck og senere Rügen, men de gik fra borde i København. Her blev de modtaget af tyske soldater, der førte dem til en politikaserne, hvor de fik et bad. En tysk kvinde gav dem strenge ordrer om ikke at røre maden, fordi de ikke havde spist i lang tid, og derfor blev der lavet havregrød, så maverne kunne vænne sig til maden. Efter kun en dag på kasernen fik de at vide, at de skulle overflyttes. Frau Dieckmann fortæller, at de først blev sat på en kreaturvogn, og at toget på vej til bestemmelsesstedet Vestervig i det nordvestlige Jylland blev udsat for sabotage. I Vestervig blev de indlogeret på hotel, og soldater kom med ekstra senge, så alle i den lille flygtningegruppe kunne sove i samme værelse. Dagen efter blev de registreret af tyske soldater, og alt blev taget fra dem, blandt andet hendes bankbog. Andre reddede deres smykker ved at sy dem ind i tøjet. Også penge måtte de aflevere:

"Det hed sig, at vi fik det tilbage ved grænsen, når vi passerede grænsen til Tyskland. I Vestervig blev vi behandlet som soldater. De sørgede for vores forplejning og gav os penge og cigaretter. I det hele taget gik det os godt, som var det et slaraffenland. Vi gik mange ture. Det var jo et nyt land, og jeg havde aldrig været i udlandet før. For de penge, som vi fik udbetalt, købte jeg et par sko, for vi havde jo ingenting".

Efter befrielsen blev Frau Dieckmann overført til

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

den forladte militærlejr ved Aggersund og senere til Frederikshavn.

Herr Klein var kommet med det sidste skib Orestis, der allerede dagen efter, den 5. maj, lagde til i København. Her kom det dog til at ligge de næste 14 dage fyldt med flygtninge og Kleins gruppe af drenge fra den paramilitære ungdomsorganisation Hitlerjugend. De havde intet at spise, og de sanitære forhold var katastrofale. "Danskerne var vrede på os", huskede han. Klein og de andre regnede med, at de snart kunne komme hjem. Det kom de dog ikke. I stedet blev de sat på et tog og kørt til Avedørelejren, der med sine 400 soldater og ca. 1.500 flygtninge var en relativt lille lejr. Danske vagter bevogtede lejren. Kleins drenge fra Hitlerjugend blandede sig ikke med flygtningene. I stedet arbejdede de og sang,

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Det ser måske hyggeligt nok ud, men der var trangt i flygtningelejrene, og privatliv var der heller ikke plads til. Det var generelt et større problem for de voksne end for de mindre børn, der ikke i samme grad oplevede interneringen som en unaturlig tilstand. Fotoet er taget efter befrielsen og stammer fra flygtningelejren på Marselis Boulevard i Aarhus, der også blev kaldt Gennemgangslejren, hvilket den havde været for tyske soldater på vej til og fra Norge. Lejren eksisterede kun i årene 1945-1947.
|| **Henrik Havreheds Arkiv/Rigsarkivet**

indtil de tilsynsførende danskerne nedlagde forbud mod nazisangene.

Beskeden om, at et større antal tyske flygtninge ville blive evakueret til det besatte Danmark, var ikke populær i den danske befolkning og udgjorde en kæmpe logistisk udfordring for besættelsesmagten. De mange flygtninge var reelt kommet i vejen. De store menneskelige lidelser stod de efterladte civile flygtninge alene med, for de var blevet nogle af krigens mange ofre. Den historie ville ingen hverken fortælle eller høre.

Det var tabernes historie.

Landsforræderi

”Medlidenhed med Tyskerne er Landsforræderi”. Så kort blev holdningen til de tyske flygtninge udtrykt i illegale blade i det tidlige forår 1945. Her kunne danskerne læse om de begivenheder, som den censurerede danske presse ikke måtte skrive om. Modstandsfolk fik luft for de opsparede frustrationer i artikler, der ofte var helt uden filter og stærkt konfrontatoriske.

I marts 1945 skrev *De Frie Danske*, at tyskerne vurderede, at der var plads til nogle hundrede tusinde flygtninge fra Østprøjsen, Pommern og andre provinser, og at de nu strømmede ind over de danske grænser – lusede, lasede, sultne og syge.

”Under normale Forhold ville vore Hjerter bløde. Thi Børn er Børn, selvom de er vore Fjenders. Kvinder er svage, ogsaa naar de bærer Hagekorset [...] men vi maa ikke have Medlidenhed”.

Det ville være at forråde Danmark, hjælpe Hitlertyskland og forlænge krigen, lød argumentationen:

”Vi skal overlistes til at føle for Nazisternes Kvinder

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

og Børn og derigennem gøres svagere i vort Had og vor Foragt for den tyranniserende Klike. Der var ingen Medlidenhed fra tysk Side med Polens Befolkning, da denne efter Overfaldet i 1939 blev Genstand for systematisk Udryddelse. Det medmenneskelige fandt ikke Udtryk i Naziland, da Jøderne som Rotter blev lukket ned i Gaskældre. [...] Selv Børnene optræder som smaa Hitler'e og viser os deres Foragt".

I bybilledet generede de tyske flygtninge, og i samme artikel kunne man læse, hvor arrogant og uforskammet de tyske flygtningekvinder opførte sig. I artiklen "Parasitterne" trykt i *Frit Danmark* i april 1945 lød det sådan her:

"Tyskerne har lært os ikke længere at være tossegode. [...] Vor Hukommelse er ikke saa kort endda. Vi husker Tyskernes Udryddelse af Jøderne og de politiske Modstandere. [...] Vi husker Behandlingen af Polakkerne og Russerne i Krigens første Aar, vi husker Barnemordene, Gaskamrene i Maidanek, vi husker, hvordan Civilbefolkningen i Rusland og i Polen i hundredtusindvis blev drevet i Døden. [...] Deportation og Fængsling af mange af Danmarks bedste Sønner og Døtre, Mord, Tortur og Henrettelser i stadig stigende Grad".

Budskabet i den illegale presse var, at en forbryderisk magt på femte år holdt landet besat, og forbrydere skulle ingen forhandle med, og derfor var modstanden den eneste farbare vej. Ikke blot mod det hemmelige politi Gestapo eller tyske soldater, men altså også mod tyske kvinder og børn. At vise dem medlidenhed var ensbetydende med uværdig national optræden og landsforræderi. Nok frygtede tyskerne de sovjetiske tropper, men havde danskerne måske nogensinde hørt tyskere protestere, når

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Gestapo gennempryglede danske modstandsfolk under forhør, eller når danske politifolk omkom i tyske koncentrationslejre? Tonen var både rå og uforsonlig, men modstandsbevægelsens påpegning af de nazistiske forbrydelser var jo korrekt.

Linjerne var i besættelsesårenes sidste fase trukket hårdt op, og det gik jævnligt ud over ikke blot flygtningebørn, men også danskere. Det ses fx i en artikel i *De Frie Danske* om et flygtningetog, der rullede ind på Birkerød Station. Toget var fyldt med magre, snavsede og udslidte flygtninge, hvis nysgerrige øjne ransagede perronen for mad. Synet af de forsultne kvinder og børn fik stationspersonalet til at glemme, at det ikke var et dansk tog, men et tog med fjender, der uden at spørge om lov kørte rundt i Danmark. En jernbanemand havde foreslået en indsamling, der straks kom i stand og indbragte ca. 14 kr., og der blev købt wienerbrød til flygtningene. "Det skete i det 5. Krigsaar, hvor Danmark og Danskere har blødt og lidt under det tyske Tyranni", lød det.

Offentlig national udskamning af en jernbanemand, der blot fulgte sin samvittighed, var virkelighed i 1945. Og udskamningen fulgtes op med kritik af de danskere, der ikke selv havde mistet andet under krigen end daglige bekvemmeligheder. Ifølge *De Frie Danske* havde de danskere stadig meget svært ved at forstå, at der ikke var plads til en blødsøden medlidenhed med landets fjender. De havde nemlig ikke opfattet, at det var Tyskland selv og ikke danskerne, der havde omstyrtet alle menneskelige barmhjertighedslove, som før i tiden blev regnet for fundamentale i ethvert kultursamfund. Det var nazismen, der bevidst havde udryddet begreber som barmhjertighed, medlidenhed og retfærdighed og erstattet dem med gengældelse, had og terror.

Der er mange eksempler på utilfredsheden

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Advarsel. Det var forbudt og strafbart at omgås venskabeligt med fjenden. Forbuddet kunne overtrædes på flere måder. Typisk var det kontakt mellem tyske kvinder og danske mænd og vagter, men det kunne også handle om varer, der var skaffet igennem hegnet. Straffen for sådanne forseelser kunne være hæfte på vand og brød fra 24 til 48 timer.
|| Kolding Stadsarkiv

med de tyske flygtninges ankomst til Danmark i undergrundspressen. Fx fremkaldte flygtningenes tilstedeværelse "modbydelig udansk Optræden" på en københavnsk restaurant, hvor tre stakkels flygtninge kom ind for at spise, men uden smørmærker, og tjeneren lod dem bytte fem cigaretter for smørmærker til middagen. Samme dag havde skribenten observeret, at der i en bagerforretning var blevet udleveret franskbrød til flygtninge, selv om de ikke havde rationeringsmærker.

I det sidste år af den tyske besættelse kom almindelig medmenneskelighed og humanitet i stadig større konflikt med den nationale samvittighed, der naturligvis også rummede et element af social kontrol. Og det var de blødsødne og nationalt

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

forkvaklede, der lod sig narre, og i artiklens slutning blev der sat trumf på:

”Men der er ikke et eneste Menneske, hvis Hjerte banker dansk, der frivilligt behøver at række vore Fjender og deres Afkom saa meget som en Brødkrumme”.

Der er mange eksempler på den højpotente stemning mod imødekommenhed eller medlidenhed over for fjenden eller ”Herrefolket”, som tyskerne ofte kaldtes i de illegale blade. De tyske flygtninge udgjorde et irritationsmoment for den almindelige dansker, men i den illegale presse blev der pustet til gløderne og opildnet til modstand og had. Det var kun et absolut fåtal af danskerne, der ikke fandt Hitler og hans nazistiske gangstere afskyelige. Tidens stærke antityskhed og had gør det måske mindre vanskeligt at forstå, hvorfor danske læger holdt sig fra at give lægehjælp til de syge flygtninge i fx Københavns Frihavn. I bedste fald risikerede lægen at blive udskammet og stemplet som landsforræder, i værste fald kunne han risikere at blive myrdet.

Danske lægers dilemma

Så længe Danmark var besat, tog besættelsesmagten sig af de tilstrømmende flygtninge fra øst. Og helt frem til befrielsen lå opgaven helt og holdent hos de tyske instanser uden dansk medvirken. Især et punkt har dog siden været diskuteret, nemlig om de danske læger indirekte medvirkede til en humanitær katastrofe ved at afvise at hjælpe syge og svækkede flygtninge. Utilstrækkelig lægehjælp til flygtningene var et eskalerende problem for besættelsesmagten, og den 6. marts 1945 kom der i Sønderjylland besked om, at tyske og danske læger

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

ville organisere den lægelige undersøgelse af de ankomne.

Situationen i det besatte Danmark gjorde de danske lægers stilling meget vanskelig. Der var i den danske befolkning en stor modvilje, grænsende til had, mod tyskere. Den hårde linje i forhold til lægehjælp til de tyske flygtninge blev umisforståeligt proklameret i modstandsbevægelsens paraplyorganisation Frihedsrådets "Opraab" fra 21. marts 1945:

"Under den sidste Tids Flygtningetransporter fra Tyskland til Danmark er det paa Grund af svigtende tysk Organisation forekommet, at tyske fødende Kvinder, dødssyge Smaabørn og Mennesker lidende af farlige epidemiske Sygdomme har maattet indlægges paa danske Sygehuse og behandles af danske Læger og Sygeplejersker. Trods Tyskernes umenneskelige Behandling af danske Statsborgere har man ydet denne Nødhjælp. Danske Læger og Sygeplejersker har i Enkelttilfælde behandlet syge Mennesker i Nød, enten det var Tyskere, allierede eller danske Sabotører – selv under Trusel af Fængselsstraf, men det er ikke en Opgave for det danske Folk [...] Naar der fra visse Sider har været fremsat Forslag om meget vidtgaaende Hjælp til Flygtningene som en Modydelse fra dansk Side i Haab om at opnaa en bedre Behandling af internerede danske Gendarmer, Betjente og eventuelt andre, maa det fastslaas, at der ikke kan handles herom. Hvis Tyskerne i den 11. Time indser, at Behandlingen af de deporterede danske Statsborgere er en Skamplet paa det tyske Folk og søger at raade Bod herpaa, er det godt, men det kan ikke berettige til Forventninger om Modydelser fra dansk Side".

Nye flygtningestrømme gjorde situationen stadig mere kritisk, og midt i marts forsøgte besættelses-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

magten gennem direktøren for Dansk Røde Kors, Helmer Rosting (1893-1945), at skaffe læger, sygeplejersker og medikamenter – og børnehjælpspladser til 50 spædbørn, hvis mødre var dræbt, døde eller forsvundet. Efter et par dages betænkningstid blev det afvist af den ellers nazivenlige Rosting med den begrundelse, at det gik imod folkestemningen. Herefter tog besættelsesmagten kontakt til Den Danske Lægeforening, hvor der allerede var en aftale om, at danske læger ville hjælpe med at behandle akutte og farlige tilfælde af sygdom blandt de tyske østflygtninge indtil den 25. marts. Men ikke længere. I Sønderjylland var det tyske mindretals læger dog fortsat villige til at yde lægehjælp.

Frihedsrådets "Opraab" illustrerer tydeligt modstandsfolkenes opfattelse af, at Danmark var i krig, og den danske befolknings forståelse for modstandsbevægelsens uforsonlige standpunkt blev forstærket af de mange hævndrab og henrettelser af danske sabotører. Det gjaldt fx mordene på fire unge læger i Odense den 20. februar 1945. Og blot en måned senere, den 26. marts 1945, hvor to andre læger, dr.med. Johs. Buchholtz (1886-1945) og overkirurg Paul Fjeldborg (1885-1945), blev myrdet. At modstandsbevægelsen og Den Danske Lægeforening afviste at yde lægehjælp til de tyske flygtninge, når tyskerne myrdede eller stod bag mordene på medlemmer og kolleger, var forståeligt. Som den danske eksiljournalist Terkel M. Terkelsen (1904-1985) udtrykte det fra London: "Hvordan skulle danske læger ellers kunne vise deres dybe foragt over besættelsesmagtens terrorvirksomhed?"

Men syge og nødlidende flygtninge var der nok af, og i begyndelsen af april 1945 blev Werner Best orienteret om, at de danske læger efter aftalens udløb den 25. marts ikke længere måtte behandle flygtninge. Der havde dog været tale om en misfor-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

ståelse, og de danske læger accepterede at tage på sygebesøg på anmodning. Til gengæld afviste de at overtage det faste lægelige tilsyn med flygtningelejrene. Det er dog svært at sige, hvor stor betydning aftalen fik, fordi de tyske gengældelsesaktioner var på deres højeste, og aviserne flød over med beretninger om overgreb, mord og henrettelser af danskere, hvilket ikke forstærkede trangen.

Den 28. marts 1945 udsendte Indenrigsministeriet et cirkulære om behandlingen af tyske flygtninge. Cirkulæret var afvisende, men rummede dog en lille åbning:

”Eventuelle Patienter blandt de tyske Flygtninge bør afvises fra de danske Sygehuse, medmindre særlige Forhold, navnlig Sygdommens Karakter, maatte gøre det nødvendigt. De tyske Myndigheder har erklæret, at Patienter blandt Flygtningene som absolut Hovedregel vil blive henvist til Indlæggelse paa de tyske Lazaretter. [...] I Tilfælde, hvor øjeblikkelig Lægehjælp er paakrævet for at afværge overhængende Livsfare, bør Patienten modtages til i hvert Fald foreløbig Behandling”.

Overhængende livsfare og særlige tilfælde var undtagelserne fra reglen. De særlige tilfælde handlede sandsynligvis om epidemiske sygdomme, der også kunne være farlige for den danske befolkning. Vi ved ikke, hvordan danske læger på sygehusene fortolkede cirkulæret, men stemningen taler for, at lægerne forholdt sig passivt, da enhver humanitær handling rettet mod tyskerne kunne betyde offentlig udskamning og beskyldninger om landsforræderi.

En tysker var en tysker.

Skellet mellem rigtigt og forkert var trukket hårdere op end nogensinde. Lægeforeningens begrundelse for afvisningen af at yde lægehjælp

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

var officielt ikke frygten for repressalier, men var af mere teknokratisk karakter. Nemlig at de tyske flygtninge var kommet til landet imod myndighedernes protest, og at de danske læger ifølge folkerettens – de mellemstatslige regler i modsætning til national ret – bestemmelser ikke var forpligtet til at behandle dem.

Konsekvenserne af Frihedsrådets og Lægeforeningens standpunkt har i eftertiden været diskuteret, fordi der var en massiv overdødelighed blandt helt små børn mellem 0 og 2 år. Forskere og forfattere som Arne Gammelgaard (1928-), Kirsten Lylloff (1941-) og Leif Hansen Nielsen (1955-) har debatteret, om det var en følge af den manglende lægehjælp, eller om det skyldtes den hårde vinterflugt. I perioden fra 1. januar 1945 til 30. juni 1945 døde 6.540 tyske børn, mens tallet for 1. juli 1945 til 31. januar 1946 er 1.319 med en skarpt faldende kurve. Sammenlignes børnedødeligheden i Sønderjylland, hvor der var privatindkvartering af de tyske flygtninge og mulighed for lægehjælp, med det øvrige Danmark, var der i det sønderjyske færre dødsfald blandt børnene, nemlig 2,3 % mod 3,3 % i resten af landet (1945). I begge tilfælde var der tale om meget høje niveauer.

Omregnes de sønderjyske tal til menneskeliv, vil det på landsplan svare til 5.635 døde børn i 1945, mens det faktiske tal for hele landet var 7.746. Tallene skjuler imidlertid, at hovedparten af flygtningene til Sønderjylland ankom i februar og marts, hvor forholdene var mindre kaotiske end i april og maj, hvor de fleste flygtninge, der blev placeret i det øvrige land, ankom. Tallene fra Sønderjylland antyder, at mange børn ikke stod til at redde trods mulighed for lægebehandling.

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Hvad skal der ske nu?

Frem til den tyske kapitulation opholdt flygtningene sig i tyske militærlejre, på skoler og i missionshuse rundtom i landet og i København. De kunne bevæge sig frit omkring og fik lommepenge af besættelsesmagten. Undertiden løb de dog ind i, at butikkerne "desværre havde udsolgt" af den efterspurgte vare. Tiden indtil den tyske kapitulation betegner tidligere flygtninge som den bedste tid. Men der var nu ikke tale om luksus. Flygtningene sov på halm på gulvet i klasseværelser eller gymnastiksale. Ikke alle steder var de hygiejniske forhold gode, og det betød udbrud af dysenteri og andre epidemiske sygdomme, der var livsfarlige for de mest svækkede flygtninge og de mindste børn.

Især i Københavnsområdet var der mange flygtninge. Sidst i april 1945 var godt 100 bygninger beslaglagt til tyske flygtninge, heraf 58 skoler, hvor der befandt sig ca. 26.000 flygtninge. Man skønnede, at der i alt opholdt sig 50-60.000 flygtninge i Storkøbenhavn. Når tallet ikke var større, selv om der var ankommet over 272.000 flygtninge og sårede til København, skyldtes det, at flygtningene efterhånden blev fordelt i det øvrige land. Ved befrielsen befandt der sig i Københavns Frihavn stadig ca. 35.000 flygtninge.

Det var på skoler og hoteller, i missionshuse og militærlejre, at flygtningene fik nyhederne om krigens ugunstige udvikling for Nazityskland, og mange husker talen om nazisternes og Wernher von Brauns (1912-1977) arbejde med udviklingen af et nyt supervåben, Wunderwaffe, der i 11. time skulle ændre krigens gang. Det var også her, flygtningene fik beskeden om, at Føreren var faldet – hvilket dog senere viste sig at være en af regimets sidste løgne. Senere kom det frem, at Hitler havde begået selvmord. "Ved 21-tiden kom en dame med den nyhed,

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Budskabet om den tyske kapitulation den 4. maj 1945 fremkaldte store jubelscener i Danmark. Ruth Henke, der var tysk flygtningebarn, oplevede befrielsen fra Holsteinsgade Skole på Østerbro. Hun husker, at der kom en ældre tysk flygtning ind på værelset og sagde: "Mine herskaber, Tyskland eksisterer ikke længere. Det var slemt, og vi begyndte at græde, og samtidig kunne vi se, at danskerne stillede stearinlys i vinduerne af glæde. Jeg følte, at jorden forsvandt under vores fødder".
|| ***Politiken***

POLITIKEN

Danmark atter frit

Montgomery meddelte Kl. 20,30 i Aftes, at de tyske Tropper i Danmark har kapituleret fra i Dag Kl. 8

Endeløs Jubel hilste Budskabet fra Hundredtusinder, der drog gennem København Gader

Montgomery til Danmarks Grænse i Dag Kl. 10

Vilh. Buhl danner Regering

at der var sluttet fred, hvorpå danskerne på gaden begyndte at lave en helvedes larm", skrev Elisabeth von dem Knesebeck i sin dagbog om aftenen den 4. maj 1945. Hun var flygtet fra Parschau (nu Parszewo) i januar, og nu befandt den ældre dame sig som flygtning på Sct. Petri Skole i København, hvorfra hun oplevede den tyske kapitulation. Dagen efter skrev hun: "[...] og i dag kimede kirkeklokkerne freden ind. Stemningen er meget trykket".

Andreas Nitschmann oplevede den tyske kapitulation i Aarhus. Den 6. maj 1945 fortalte en tysk sergent ham, at Tyskland havde kapituleret, og at soldaterne skulle aflevere deres våben dagen efter.

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Nu dukkede de danske modstandsfolk op. En af dagene lød der skud fra alle husene, og Nitschmann undrede sig over, at alle de unge havde maskinpistoler. De danske modstandsfolk blandede sig, efter Nitschmanns mening, i alt.

Ingrid Mirau flygtede med sin familie fra Østprøjsen, og ved befrielsen var familien netop ankommet til Ryslinge. Den 5. maj skrev hun i sin dagbog, at Værnemagten havde sørget for, at de havde fået leverpølse, smør og brød. Samme dag kom nyheden om, at Tyskland havde kapituleret. "Vi er nu udleveret til danskerne", skrev hun og fortsatte: "til aftensmad var der grøntsagssuppe".

Den britiske feltmarskal Montgomerys (1887-1976) befrielsesbudskab handler om dansk glæde og forløsning, men det var altså ikke alle i kongeriget, der havde noget at fejre. Blot få dage senere, den 8. maj, var krigen i Europa officielt forbi. Nazitysklands betingelsesløse kapitulation var en kendsgerning, og der eksisterede ikke længere en tysk stat. Spørgsmålene må have været flere end svarene blandt flygtningene, for selv om mange måske ikke ligefrem var jublende tilhængere af Hitler, lå deres fædreland i ruiner. Fra skolernes vinduer så de glædestrålende danskere løbe rundt med Dannebrog. De var flygtninge i et fremmed land, men hvem skulle fremover beskytte dem? Hvem skulle sørge for, at de fik noget at spise? Også i morgen og i overmorgen? Ville danskerne hævne sig? Ville de kunne vende hjem?

Den 7. maj 1945 takkede statsminister Vilhelm Buhl (1881-1954) kong Christian 10. (1870-1947) og frihedsbevægelsen i aviser og opfordrede samtidig befolkningen til at udvise en rolig og værdig optræden over for de tyske tropper og flygtninge.

Allerede i dagene den 5. og 6. maj 1945 marcherede størstedelen af de tyske tropper ud af Danmark,

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Feltmarskal Montgomery (th.) og hans stedfortræder i Danmark, general Henry Dewing. Under Dewings ledelse blev de forladte tyske militærlejre udvalgt som indkvarteringssteder for de tyske flygtninge, der i modsætning til Værnemagtens soldater ikke kunne forlade Danmark. I dagene efter befrielsen mindede generalen danskerne om, at flygtningene jo ikke bare kunne sendes til Tyskland, fordi der var mange kvinder, børn og syge imellem.
|| **Frihedsmuseet/ Nationalmuseet**

mens de tyske flygtninge blev interneret. General Henry Dewing (1891-1981), der fungerede som Montgomerys stedfortræder i Danmark, udtalte til danske aviser, at de tyske flygtninge naturligvis skulle vende tilbage til Tyskland, og at flygtningenes tilbagetrækning måtte ordnes med britisk hjælp. Flygtningene skulle tilbage, men hvornår og hvordan ville afhænge af forholdene i Tyskland og af transportmulighederne. Generalen manede de ivrige danskere til tålmodighed. Han kunne jo ikke bare lade dem marchere til Tyskland, for der var mange kvinder og børn, men også syge, som først

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

”600 Tyskere begravet i Aarhus”, skrev *Demokraten*, der kunne fortælle, at dødeligheden blandt de tyske flygtninge og sårede tyske soldater var meget høj i Aarhus. Og avisen fortsatte: ”Indtil i Dag (24. maj 1945) er 600 Tyskere begravet paa Vestre Kirkegaard, nemlig 350 Flygtninge og 250 Soldater. Mange af Ligene blev svøbt i Tæpper, fordi der ikke kunne skaffes Kister”. || Frihedsmuseet/ Nationalmuseet

måtte behandles på hospitaler. Samtidig skitserede Dewing også, at flygtningene kunne indkvarteres i nogle af de bygninger, som det tyske militær havde anvendt. Oksbøllejren i Sydvestjylland ville efter generalens mening være et udmærket sted.

I krigens sidste måneder havde de vestalliere-de været på forkant og taget stilling til en række spørgsmål, som ville blive aktuelle, når krigen var vundet. Fremtidsscenarierne blev diskuteret på allerhøjeste niveau af den amerikanske general Dwight D. Eisenhower (1890-1969) og SHAEF (Supreme Headquarters of the Allied Expeditionary Forces). Og det er interessant, at de allierede havde opstillet scenarier for, hvor i Danmark der kunne

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

indkvarteres godt og vel 250.000 tyske krigsfanger. De havde udset sig en række forskellige tyske militærlejre – fx lejren i Oksbøl, der ville blive den suverænt største med plads til 34.000. Planerne blev imidlertid ændret, og i stedet for at internere over 200.000 soldater besluttede de allierede at lade soldaterne forlade landet, mens civile flygtninge måtte blive i Danmark. I landets dagblade kunne danskerne den 12. juni 1945 læse, at der var 230.000 tyske flygtninge i Danmark, og at der ville gå 2-3 måneder, inden de var ude af landet. Flygtningenes ophold i Danmark ville koste 30-40 millioner kroner. Samme dag på Folketingets talerstol sagde indenrigsminister Knud Kristensen (1880-1962), at danskerne måtte forberede sig på, at det ville komme til at tage tid igen at få orden på tingene. Det gjaldt også på indkvarteringsområdet. Samtidig understregede ministeren, at ingen endnu vidste, hvornår det ville blive muligt at få de tyske flygtninge ud af landet. Dagen efter kunne arbejds- og socialminister Hans Hedtoft (1903-1955) tilføje, at regeringen naturligvis var meget optaget af, at de tyske flygtninge blev sendt til Tyskland snarest muligt. Han understregede dog, at transport og tidspunkt for afrejsen ikke lå i de danske myndigheders hænder. Det skulle forhandles med de allierede myndigheder, der i sidste ende besluttede, hvornår flygtningene kunne vende hjem.

Situationen førte naturligvis til spekulationer, og landets aviser kunne den 18. juni citere general Dewing for, at flygtningene ikke kom til at forlade Danmark lige med det samme. Der var stadig fem millioner udlændinge i Tyskland, der først skulle hjem til deres lande, inden flygtningene i Danmark kunne returnere. Den danske regering bevarede dog optimismen. Ganske vist kunne flygtningene ikke

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

sendes ud inden for den næste måned, men man regnede med, at de ville komme afsted inden vinter.

Med en skrivelse af 24. juli 1945 forfattet af en af Dewings nærmeste medarbejdere, brigadegeneral W.H.F. Crowe, til arbejds- og socialminister Hans Hedtoft var terningerne kastet. Nu hed det, at der ikke kunne siges noget konkret om datoen for "de i Danmark værende tyske flygtninges udrejse", men da 90 % hørte til i den russiske zone, kompliceredes sagen. Endnu havde briterne ikke klarhed over, om russerne overhovedet vil modtage dem, og Crowe tilføjede, at de tyske flygtninge ikke ville blive modtaget i den britiske eller amerikanske zone, før sagen var afklaret med diktator Josef Stalins (1878-1953) Sovjet. Til gengæld kunne Crowe med sikkerhed sige, at hjemsendelserne ikke ville blive sat i værk i de næste 3-4 måneder. De skulle tilbringe vinteren i Danmark.

Det var et chok.

Den britiske ledelse i Danmark vurderede, at situationen i Tyskland var betydeligt vanskeligere end i Danmark. Den havde derfor ikke travlt med at få yderligere over 200.000 civile flygtninge (især kvinder og børn) til deres besættelseszone, som i forvejen havde modtaget alle de tyske soldater. I Slesvig-Holsten var befolkningen blevet forøget fra 1,5 til 2,5 millioner mennesker i løbet af det sidste krigsår. Ikke mindst derfor var situationen vanskeligere end i Danmark, og briterne ville ikke modtage flere, så længe de ikke kunne sørge for indkvartering. Desuden forestillede briterne sig, at nogle af de mange flygtninge på et tidspunkt ville kunne vende tilbage til deres hjemegn, der var under Stalins herredømme.

Nu skulle der opbygges en regulær flygtningeforsorg.

Tysk flygtningepige. Der var mange børn mellem de tyske flygtninge, og i august 1946 opgjordes tallet til 67.558 ud af i alt 196.518. Ud over børnene var der mange kvinder, mens mænd i alderen fra 16 til 56 år var underrepræsenteret som følge af krigen. Efter krigen viste det sig, at mange var faldet eller befandt sig i krigsfangelejre. Nogle familier blev siden lykkeligt genforenet. || Arne Myggen Hansen/Det Kgl. Bibliotek

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Flygtninge-forsorg

Tyske svin

Efter befrielsen blev madrationerne mindre, og de danske myndigheder foretog sig kun det mest nødvendige. Lejrlivet var derfor præget af en vis vilkårlighed. I sin dagbog noterede Elisabeth von dem Knesebeck i maj:

”Det bliver stadig ringere med vores ernæring. I denne uge fik vi kålroer tre dage og fire dage gulerodssuppe. Men også brød – endog noget franskbrød (fem skiver rugbrød og to skiver franskbrød om dagen). 20 g smør, 25 g pølse og 25 g ost som pålæg [...]. I stedet for den sædvanlige vandsuppe fik vi i dag i stedet for feststeg – en såkaldt mælkegrød – noget blåligt stads med museskidt på”.

En avisartikel fra 21. juni 1945 kunne fortælle, at der hver dag i København døde 40 flygtninge, og journalisten kunne efter besøg i et par lejre konstatere, at flygtningene levede under meget uensartede forhold. Nogle førte ”en paradistilværelse”, mens andre levede under mere trange forhold, hvilket de jo først og fremmest kunne takke deres egne landsmænd for. I Storkøbenhavn – oplyste lægen K.F. Meldahl (1906-1993) fra Statens Civile Luftværn – var der 55.000 flygtninge i 78 forlægninger. 48 danske læger førte tilsyn med de sanitære forhold, mens 78 tyske læger stod for behandlingerne. Meldahl fortalte, at 2.000 tyskere var døde i den første måned, især børn og gamle. Journalistens vurdering var, at:

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

”Flygtningene ikke havde Grund til at beklage sig under de givne Forhold. Problemet for dem er først og fremmest: Nu, da de ikke mere kan mæske sig under Værnemagtens Beskyttelse, vil de gerne Hjem. Vi ønsker ogsaa hurtigt at komme af med dem”.

Linjen fra besættelsestiden og den illegale presse fortsatte med uformindsket styrke i den første tid efter befrielsen. Der var ingen medlidenhed med tyskerne.

Forplejningen af flygtningene blev i begyndelsen varetaget af de danske myndigheder og de allierede (SHAEF Mission to Denmark). Det betød, at modstandsbevægelsen overtog kontrollen med de tyske flygtninge, men blot et par dage efter blev den store forplejningsopgave overdraget til Statens Civile Luftværn, der rådede over beredskabslagre. De fleste steder blev der sat pigtråd op om flygtningeforlægningerne, og bevæbnede danske modstandsfolk patruljerede døgnet rundt. Fra dansk side ville man med pigtråd sikre og signalere, at der var styr på flygtningene indtil den snarlige hjemsendelse. Populære var flygtningene ikke. Fx blev der på københavnske skoler ofte råbt ”tyske svin”.

Samtidig bragte landets aviser nyheder om, at der var foretaget razziaer i lejrene. I begyndelsen af juni havde modstandsbevægelsen foretaget en razzia i Oksbøllejren, hvor flygtningene måtte aflevere danske penge. Resultatet svingede fra få kroner op til 400. Andre steder havde modstandsfolkene dog fundet større beløb, og i alt blev udbyttet af razziaen ca. 150.000 kr. og nogle tyske sparekassebøger.

Der er ikke tvivl om, at flygtningene var udsat for en del ubehagelige personlige overgreb, selv om journalisterne gjorde, hvad de kunne, for at forsikre læserne om det modsatte. Modsat opfattede velsag-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

tens både modstandsfolk og den danske befolkning det som rimeligt, at flygtningene ikke lå inde med store værdier. Og sortbørshandlen i lejrene blev vanskeligere, når flygtningene ingen penge havde.

Den ophidsede stemning mod alt tysk i tiden umiddelbart efter befrielsen fik 60 danske præster til at reagere i *Berlingske Tidende* den 24. juli 1945. Præsterne forsvarede de tyske flygtninge og skrev, at de ville kæmpe mod en ny nazisme, som "ikke i Tyskeren ville se et Medmenneske".

Det var dog ikke alle, der oplevede overgreb fra dansk side. Karl Rudolf Lickfett skrev, at det var tåleligt på Vinderup Skole. Læge, borgmester og også frihedsbevægelsen havde, efter hans mening, opført sig korrekt og været klar til at hjælpe, men først og fremmest ønskede tyskerne at komme hjem.

Fremtidens dom

Efter de allierede havde meddelt de danske myndigheder, at flygtningene ikke kunne vende tilbage i den nærmeste fremtid, pålagde myndighederne landets luftværnschefer at vurdere, om de eksisterende flygtningeforlægninger var egnede til vinterbelægning. Retningslinjerne for sorteringen bestod i, at alle rum skulle være forsynet med tilstrækkeligt store oplukkelige vinduer til det fri. Ved sengesteder i to etager skulle der være mindst 2,5 m^2 gulvareal pr. person i sove- og opholdsrum, og hver person skulle have mindst 8 m^3 luft. Hvis sovestederne var i ét lag, måtte hver person i kombinerede sove- og opholdsrum have 3,3 m^2 gulvareal og 8 m^3 luft.

Men luftværnschefernes arbejde var ikke effektivt, og den danske regering måtte bide i det sure æble og etablere en regulær flygtningeforsorg. Det havde man ellers forsøgt at undgå. Men skulle det demokratiske Danmark kunne se sig selv i spejlet,

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Danmarks femtestørste by var i 1946 Oksbøllejren lidt vest for Varde. Værnemagten opførte den i 1941 som Truppenübungsplatz Oxböl. Allerede i februar 1945 ankom de første civile tyske flygtninge til lejren, og ved befrielsen var der indkvarteret ca. 10.500. I februar 1946 nåede lejren op på godt 35.000 indbyggere. Oksbøllejren var i lighed med de fleste store flygtningelejre i Jylland en tidligere tysk militærlejr.
|| **Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv**

måtte man gøre noget. Spørgsmålet er vel også, om ikke frygten for et nyt stærkt Tyskland spillede en rolle for den danske holdning?

Flygtningeadministrationen blev oprettet den 6. september 1945, og den tidligere handels- og arbejdsminister, socialdemokraten Johannes Kjærbøl (1885-1973), kom til at stå i spidsen for organisationen. Kjærbøl havde været medlem af besættelsesregeringen – ledet af Erik Scavenius (1877-1962) – der ved befrielsen var meget forhadt for at have været alt for samarbejdsvillig over for tyskerne. Efter krav fra modstandsbevægelsen blev han og andre medlemmer forbigået i forbindelse med dannelsen af befrielsesregeringen. Politisk set var Kjærbøl en kompetent administrator med god dømmekraft, politisk og administrativt. Posten som chef for de tyske flygtninge var næppe nogens ønskedrøm, men

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Kjærbøl accepterede opgaven og fik senere comeback i dansk politik.

Dannelsen af Flygtningeadministrationen markerer et vendepunkt i historien om de tyske flygtninge, for nu kom der en samlet politik omkring håndteringen af de tyske flygtninge. Kort efter sin tiltræden betonede Kjærbøl i en tale i september 1945 det demokratiske element:

”[...] Mennesker, der var kommet hertil imod vor Vilje som det ikke kunne ventes af os, at vi skulde nære venlige Følelser overfor. Men vil man gøre krav paa at kalde sig en demokratisk og derfor human Stat var det klart, at vi af Hensyn ikke saa meget til Flygtningene, men til os selv og til Fremtidens Dom, maatte tage den os paatvungne Opgave op til Løsning”.

Med oprettelsen af Flygtningeadministrationen blev de ca. 30.000 allierede eller ikketyske flygtninge i Danmark skilt fra de tyske flygtninge. Det drejede sig om sovjetrussere, polakker, baltere og franskmænd, der var kommet til landet som krigsfanger eller tyske soldater.

De ikketyske flygtninge kom til at høre under Dansk Røde Kors, og deres historie skal ikke fortælles her. Blot at de som tyskerne også boede i lejre, men ikke var internerede, og de måtte arbejde under opholdet i Danmark. Hjemsendelsen var ganske kompliceret, fordi de baltiske lande – Estland, Letland og Litauen – under krigen var blevet indlemmet i Sovjetunionen, og det fik briterne og amerikanerne til at betragte de baltiske flygtninge som statsløse. Den danske stat fik derfor hjælp til at sende dem til Australien, Canada, New Zealand, Storbritannien og USA.

Kjærbøls første handling efter udnævnelsen var

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

at indkalde Indkvarteringsudvalget for at drøfte de massive udfordringer om placering af flygtningene. Kjærbøl oplyste, at regeringen havde givet ham vidtgående beføjelser til at centralisere flygtningeforsorgen. Dernæst slog Kjærbøl hovedlinjen fast. Nemlig at flygtningene fik en så god behandling, at de ikke senere kunne rejse kritik over for de danske myndigheder, og at de på den anden side heller ikke blev behandlet så godt, at befolkningen kunne kritisere, at flygtningene fik flere goder end danskerne.

Denne balancegang blev i de følgende år rettesnoren for dansk flygtningepolitik.

På det næste møde kunne Kjærbøl fortælle, at han fra svensk side havde fået tilbud om levering af 1.000 barakker med plads til ca. 27.000 personer. Han håbede, at barakkerne kunne være opstillet først i december. Svenskerne ville ved samme lejlighed levere papirmadrasser, papirsoveposer, husgeråd, gulvskrubber og gulvklude. Fra dansk side havde man foreslået at overføre tyske flygtninge til Sverige, men det vandt ikke gehør.

I efteråret 1945 koncentrerede Indkvarteringsudvalget sig især om at få løst de allermest nødvendige forflytninger for at få fordelt flygtningene inden den kommende vinter. Sagen hastede. Kjærbøl lagde ved sin tiltræden heller ikke skjul på sin utilfredshed med, at myndighederne siden 25. juli 1945 havde vidst, at flygtningene skulle blive i landet, og alligevel havde han endnu intet overblik over egnede vinterkvarterer. Og der var heller ikke en fordelingsplan klar.

Det var således en stor kabale, der skulle gå op for Flygtningeadministrationen. Løsningen blev at flytte flygtningene ud af byerne, så de generede den danske befolkning og det danske samfundsliv mindst muligt. Men der lå samtidig økonomiske, hygiejniske og bevogtningsmæssige grunde bag

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

strategien. Det var billigere at samle flygtningene i store lejre, og det var muligt at sikre mere ensartede hygiejniske forhold.

En af Kjærbøls første handlinger var derfor at sætte Beskæftigelsescentralens ingeniører i gang med at finde egnede bygninger. Flygtningene skulle væk fra en lang række offentlige bygninger. Ønsket var at sikre rammerne for, at det danske samfund kunne komme i gang igen – mest muligt ugeneret af de tyske flygtninge. Derfor blev planen, at flygtningene først og fremmest skulle placeres i baraklejre, der i mange tilfælde lå uden for byerne, med Aalborg som den mest markante undtagelse – også Kløvermarken på Amager og lejren på Marselis Boulevard i Aarhus, der lå i et byområde, var undtagelser. Lejrene på Amager og i Aarhus blev dog lukket langt tidligere end Aalborglejrene, hvor flygtningene opholdt sig helt til slutningen af 1948.

Et dansk Neuengamme?

De tyske flygtninge kom væk fra offentlighedens søgelys, og dermed afbrød Kjærbøl den kontakt, der kunne stimulere det tyskerhad eller den dybe mistro, der var i den danske befolkning. Han sikrede Flygtningeadministrationen arbejdsro til at løse problemet.

Samtidig indskærpede Kjærbøl over for pressen, at den ikke havde adgang til flygtningelejrene, og det syntes de fleste danskere at affinde sig med. Dog ikke samfundsdebattøren Poul Henningsen (1894-1967), der i februar 1946 offentligt kritiserede Kjærbøls udemokratiske linje. Henningsen var også kritisk over for hele den danske befolknings indstilling til de tyske flygtninge, fordi ingen interesserede sig for, hvad der foregik i flygtningelejrene.

Ikke alle Kjærbøls folk var enige i den lukkede og udemokratiske linje. Faktisk forsøgte lejrchef Harry

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Bjørnholm (1891-1961) i Oksbøllejren i marts 1946 at udvirke, at pressen fik adgang til lejren for at komme misvisende oplysninger og rygter til livs, men det afviste Flygtningeadministrationen, og Bjørnholm fik en reprimande. Først den 3. september 1946 fik 40-50 journalister tilladelse til at besøge og skrive om Oksbøllejren.

Den lukkede og udemokratiske politik gav allerede i samtiden anledning til spekulationer over, om Oksbøllejren var et dansk Neuengamme, kz-lejren syd for Hamborg. Det afkræftede pressen, men selv mange år senere klæbede lukketheden til historien om de tyske flygtninge og var anledning til overvejelser om, hvad der reelt foregik i lejrene. Ud fra hundredvis af beretninger fra tidligere flygtninge kan det definitivt siges, at Oksbøl ikke var Neuengamme. Det var bestemt ikke altid lige sjovt at være interneret tysker i en stor flygtningelejr i Danmark, og det er bestemt muligt at finde beretninger fra flygtninge, som har haft dårlige oplevelser i Danmark, og de tyske flygtninge havde ikke deres frihed i Danmark. Men når det er sagt, kunne de være trygge mod forfølgelse, og de var sikre på at få mad.

Sammenligner man med situationen i Tyskland, er der ingen tvivl om, at østflygtningene havde det sværere end dem i Danmark, og mange oplevede hjemløshed, sult og tiggeri – for ikke at tale om de tyskere, der befandt sig i Tjekkoslovakiet, Ungarn og Rumænien, hvor den materielle situation var meget dårlig og tyskerne upopulære. Set på den baggrund var det en fordel at være havnet i en dansk flygtningelejr, selv om det på ingen måde skal romantiseres.

Den 24. oktober 1945 kunne Johannes Kjærbøl fortælle til *Jyllands-Posten*, at anbringelsen af flygtninge i vinterforlægning skred jævnt fremad, og at han håbede at have de tyske flygtninge anbragt under nogenlunde forsvarlige forhold i begyndelsen af

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

december. Samtidig var der dog en anden og lige så vigtig opgave, nemlig at pleje dansk kulturliv. Som han understregede det over for avisens læsere:

”Ikke alene skal Tyskerne anbringes, saa vi kan være det bekendt overfor os selv og andre, men desuden skal Skoler, Højskoler, tekniske Skoler og andre Bygninger snarest gives tilbage til det danske Samfundsliv, og Arbejdet hermed foregaar stadigt”.

I barakbyen Kløvermarken på Amager regnede Kjærbøl med, at der snart kunne anbringes ca. 20.000, og Oksbøllejren ved Varde, der allerede i sensommeren 1945 rummede 27.000, var i gang med at blive udbygget til i alt 35.000 flygtninge. Desuden håbede Kjærbøl, at det snart ville blive muligt at overtage flere af tyskernes efterladte bygninger.

Forskel på små og store lejre

Beslutningen om at samle de tyske flygtninge i større lejre betød, at forholdene blev sværere. Livet var for det meste bedre i små lejre. Det gjaldt fx for Martin Paul, der skrev til sin gamle lejrleder hr. Kjer i den lille landsby Aller ved Christiansfeld, efter han var blevet overflyttet til den større lejr ved Skrydstrup. Skønt alle lejre skulle være bevogtede, var det ikke tilfældet overalt i Sønderjylland.

”Kære hr. Kjer, Nødtvunget har vi måttet indleve os her – og nu tænker vi alle gerne tilbage på den dejlige tid og den gyldne frihed, som vi havde i Aller. Her sidder vi stærkt bevogtet bag pigtråd, og opholdsrummene er meget dårlige. Barakkerne er gamle og faldefærdige, og tagene er utætte. Dem og Deres hustru vil vi gerne personligt takke for jeres kærlige omsorg. Martin Paul, Skrydstrup 11. november 1945”.

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Kløvermarkslejren på Amager var en tysk by midt i København bestående af svenske barakker. Den blev bygget i efteråret 1945 og havde plads til knap 18.000 tyske flygtninge, og dermed kunne de københavnske skoler tømmes for flygtninge. Lejrens levetid blev kort, for sidst i august 1947 overflyttedes de sidste tyske flygtninge til Jylland, og baltiske og polske flygtninge rykkede ind. Mange barakker blev solgt som boliger til københavnere og flyttet, og området blev igen en kløvermark. || Frihedsmuseet/ Nationalmuseet

De tyske militære anlæg – som Skrydstrup – blev taget i brug, efterhånden som briterne frigav og forlod dem. Inden befrielsen havde det været på tegnebrættet, at de forladte militærlejre skulle huse tyske krigsfanger, men planerne blev ændret, i takt med at stort set alle tyske soldater forlod Danmark. De militære baraklejre var typisk tidligere tyske flyvepladser som Skrydstrup, Aalborg, Grove og Gedhus og Ry eller tidligere radarstationer som Fittinglejren ved Vorbasse og Hvedde ved Herning. Eller det kunne være militære øvelsespladser som ved Oksbøl. Alle var de beregnet til at huse mange mennesker, der var gerne pigtråd omkring, og de lå ofte afsides. Derfor var de det indlysende valg til at indkvartere flygtningene.

Lejrene var blot få år gamle og opført under besættelsen. De var beregnet til soldater og ikke videre bekvemme eller varme, men de var ofte indrettet med fx træk og slip – absolut ikke en selvfølge den-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

gang. I de største var der moderne køkkener, der kunne bespise op til 10.000-12.000 soldater.

Koncentrationen af flygtninge i de store lejre vakte naturligvis bekymring lokalt. I *Vestkysten* kunne borgerne i Varde-Esbjerg-området den 27. juni 1945 læse, at de måtte forberede sig på flere tyskerflygtninge på egnen. Kort forinden var der ankommet 1.350, og nu forudså man, at skoler og andre offentlige bygninger kunne blive overdraget til flygtningene. Ifølge artiklen blev der arbejdet ihærdigt på at finde alternative løsninger, fx en betydelig udvidelse af Oksbøllejren, som husede 17.000 flygtninge, men kunne få en kapacitet på op til ca. 50.000. Samtidig mentes den nærliggende og tomme Nymindegablejr at kunne huse 10.000 flygtninge.

Forudsigelserne holdt ikke helt stik, men Jylland blev den landsdel, der kom til at huse flest flygtninge. Ved befrielsen var der 90.388 flygtninge alene i Storkøbenhavn, mens tallet for hele Jylland var 95.379. Den 1. januar 1946 var antallet af flygtninge i Storkøbenhavn reduceret til 24.345, mens de jyske lejre var blevet udvidet. De store lejre lå i Oksbøl, Aalborg, Grove og Gedhus ved Karup, Rom ved Lemvig, Ry, Røntved og Knivholtlejrene ved Frederikshavn og Silkeborg Bad. Oksbøllejren var med godt 35.000 flygtninge den suverænt største. Aalborg, hvor besættelsesmagten havde haft betydelige militære interesser i forhold til Norge, kom til at huse et stort antal tyske flygtninge, men fordelt på flere lejre, fx Aalborg Vest (Rødslet), Aalborg Øst I, II og III (Rørdal) og Vandflyvepladsen. Tilsammen var der næsten 40.000, da der var flest.

I begyndelsen af september 1945 måtte Karl Rudolf Lickfett og hans familie forlade den mindre lejr i Vinderup for at blive overflyttet til den større Gedhuslejr ved Karup. Som Martin Paul oplevede

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Lickfett at miste privilegier. I et brev kort efter overflytningen fortalte han, at turen fra Vinderup til Gedhus blot 40 km væk havde varet næsten 10 timer. I en af de to gode stenbarakker havde de fået et værelse for sig selv. Der var tre treetagers senge, så der var god plads. En god lille ovn sørgede for, at de dagligt kunne tilberede perlebyg med kartofler eller brasekartofler. Endnu havde de flæsk, som de omhyggeligt passede på, skrev han. Ellers kunne han konstatere, at kosten i Vinderup havde været mere righoldig og smagfuld end i Gedhuslejren, men det gik. De savnede dog sytråd, og han forhørte sin danske kontakt, om det ville være muligt at vikle noget på et stykke tyndt pap og sende det til lejren. ”Post må vi godt modtage, men den bliver tilsyneladende åbnet. I Vinderup modtog vi den uåbnet”, skrev han. ”Dette brev bliver sendt med en Røde Kors-bil og bliver puttet i en postkasse. Ellers må vi kun skrive 25 ord”.

Efter at have opholdt sig i Gedhuslejren et halvt års tid skrev Karl Lickfetts svigerinde Charlotte Lickfett den 1. marts 1946:

”I Vinderup havde vi det godt takket være borgmesteren og den danske læge, som tog sig godt af os. Her i Gedhus går det os også godt. Forplejningen er god. Vores bevægelsesfrihed er også tilstrækkelig. Som sagt er forplejningen rigelig. Vi har intet at klage over. Den kære Gud har hjulpet os hidtil. Beklædning, især fodtøj, er knap. I Tyskland ville forplejningen forståeligt nok ikke være så god. Det største savn er bare at kunne få postforbindelse med vores pårørende”.

Brevcensuren og postspærringen, der blev opretholdt indtil den 1. april 1946, var hård ved flygtningene. Det kunne have betydet større livskvalitet,

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

hvis de havde vidst, hvad der var sket med slægtninge, som de havde mistet kontakten med. Sad manden i krigsfangelejr, eller var han faldet? Børn var alene uden at vide, hvor deres forældre var. Postspærringen besværliggjorde basale eksistentielle forhold, og ret beset er det svært at se, hvorfor den skulle vare så længe.

Med overflytningerne til de store lejre fulgte overbefolkningen. Herr Klein fortalte, at han var kommet med skib til København. Først havde han været to måneder i Avedørelejren, hvorefter han og andre med lastbil blev fragtet til København, inden et skib sejlede dem til Aarhus. Fra Aarhus kom de videre til Grove ved Karup. Han erindrede mange år senere, at de boede 21 mennesker i et værelse på ca. 40 m^2. Sengene var køjesenge i to etager – altid fire ved siden af hinanden og med plads til et bord i midten af rummet. Herr Kleins erindring stemmer godt med de faktiske forhold og den enorme befolkningstæthed. I forbindelse med pressens besøg i Oksbøllejren i september 1946 beskrev *Vestkystens* journalist det altoverskyggende problem, nemlig husenes overbefolkning. De faktiske tal fra Oksbøllejren taler da også deres eget sprog – knap 36.000 indbyggere fordelt på 4 km^2, hvilket giver svimlende 9.000 indbyggere pr. km^2. Besøget i Oksbøllejren var tankevækkende, og journalisten måtte flere gange, når han gik gennem de ringeste af barakkerne, spørge sig selv, hvad der ville ske, hvis man

”[...] var tvunget til at leve her? Dø af det vilde man i hvert fald ikke. I hele Lejren har der kun været fire Selvmord, hvoraf to endog blev begaaet af Personer, der i Forvejen havde været paa Sindssygehospital”.

Men fortsatte han:

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

”Naar man ikke ligefrem er forelsket i Næstens Aande, maa Nætterne være skrækkelige. Imidlertid, naar alt kommer til alt, er der jo selv her i Landet Folk, hvis Levevilkaar ikke hæver sig over Oksbøllejrens”.

Alligevel forlod han det, han beskrev som den naturstridige spøgelsesby i hedeplantagen, med en stærk følelse af, at jo før danskerne kunne blive flygtningene kvit, des bedre, men bare ikke på den måde, at pigtråden sløjfes, ”saa Indholdet faar Lov at sive ud i vor egen Befolkning”. Beskrivelsen var tidstypisk.

I midten af juni 1946 kunne danskerne læse i aviserne, at antallet af flygtningelejre nu var reduceret fra 1.000 til 200. Det var godt for økonomien.

70.000 kg kartofler om ugen

”Behandlingen skulle være human, men gæstfriheden ikke for stor”, skrev Johannes Kjærbøl i sine erindringer *Modvind og medbør* fra 1959. Ordvalget er fyndigt og kækt og bærer præg af, at flygtningesagen allerede lå nogle år tilbage. Ellers repræsenterer udsagnet en holdning til Tyskland, der stadig var enerådede i Danmark mange år senere. Et årti tidligere skrev han i en mere ansvarlig embedsmandstone i forordet til Flygtningeadministrationens Hvidbog, *Flygtninge i Danmark 1945-49*, fra 1950, at

”vel var flygtningene uvelkomne, men så længe de befandt sig her, skulle de behandles på en måde, som Danmark kunne være bekendt over for sig selv og over for udlandet”.

Eftertiden har siden stillet sig selv spørgsmålet, om det var skønmaleri fra Kjærbøls side, eller om den danske flygtningeforsorg løste sin opgave på ansvarlig og human vis, når det fx kom til forplejningen af

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

de tyske flygtninge. I de hektiske dage efter befrielsen afhang tildelingen af fødevarer af lokale forhold. Ingen havde overblik over situationen i de mange hundrede flygtningeforlægninger. Fra Sønderjylland ved vi, at fødevarer med briternes godkendelse blev hentet i de levnedsmiddellagre, som tyskerne havde efterladt. Men det var en kortsigtet løsning, for lagrene blev hurtigt tømt.

Statens Civile Luftværn, der først havde haft ansvaret for forplejningen, udsendte den 24. maj 1945 det første kostreglement for de tyske flygtninge. Det fremgår, at det daglige kalorieindtag var fastsat til 2.035 kalorier, men med mulighed for et kosttillæg på 280 kalorier til syge, børn under 15 år og gravide. Maden var først og fremmest rugbrød og kartofler. Hver flygtning fik dagligt 350 gram rugbrød og 270 gram kartofler. Og der var rationer på godt 125 gram sigtebrød og ca. 100 gram gulerødder, ca. 80 gram hvidkål pr. person pr. dag samt lidt grønkål eller spinat. Dertil kom smør, kødpålæg, ost, sukker, kålrabi, rugmel, havregryn og 1,15 liter skummetmælk om ugen. I ekstraordinære tilfælde kunne den danske tilsynsførende læge ordinere æg og bouillon. Den varme mad blev tilberedt i store fælleskøkkener, og flygtningene kunne hente maden ved spisetid.

Forplejningen var fra begyndelsen aftalt med de allierede styrker under SHAEF, der ikke mente, at flygtningenes kost skulle overstige 1.800 kalorier pr. dag. Det fandt de danske myndigheder for lavt, og kostreglementet blev forhøjet til godt 2.000 kalorier. Den 12. juli 1945 blev kostreglementet ændret, og aldersdifferentiering indført. I januar 1946 blev det daglige kalorieantal forhøjet til 2.500 kalorier, men blev senere sænket til 2.270 kalorier. Antallet svarer meget fint til moderne anbefalinger.

Flygtningeadministrationens folk har forklaret,

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Rugbrødslageret i Oksbøllejren, hvor der dagligt opbevaredes 15.000 brød. Fødevareforsyningerne til lejren ultimo 1945, da der boede 30.500 flygtninge i lejren, taler deres eget sprog. Kød fik flygtningene ikke meget af, mens fisk oftere var på menuen. Kaffe, kakao og tobak var helt fraværende og måtte skaffes ved sortbørshandel gennem pigtråden. || Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv

at man ved fastsættelsen af flygtningenes ernæring ønskede, at den blev nødtørftig – af hensyn til rationeringen – men forsvarlig, fordi kosten var vigtig for sundheden. I flygtningenes erindringer om tiden i Danmark karakteriseres maden dog næsten altid som trist og ensformig, dog sjældent som utilstrækkelig. Når man ser på fødevarerne, forstår man udmærket flygtningenes bemærkninger om ensartethed. Frisk frugt som æbler og pærer var en sjældenhed, men grøntsager var dog en fast del. Efterhånden opstod der små private køkkenhaver i lejrene, så middagsmaden kunne suppleres.

Selv om maden i de danske flygtningelejre i Danmark kan betegnes som tarvelig, var sult ikke et problem i Danmark. I breve og dagbøger er der eksempler på, at nogle fandt tildelingerne af brød i Oksbøllejren knappe og svære at få til at række. ”Tirsdag og lørdag er tildelingsdagene, og mandag

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

og fredag spiser jeg det sidste stykke", skrev Frau Steppath fra Oksbøllejren i februar 1947.

Fra Gedhuslejren skrev Charlotte Lickfett den 21. august 1946, at børnene fik mælk, men i Tyskland var alt knapt. Charlotte havde hørt, at forplejningen i Mecklenburg var dårlig. Derfor havde det været bedre, hvis hendes familiemedlemmer var kommet til Danmark. Mange tyske østflygtninge, som krigen havde ført til det vestlige Tyskland, fortæller samme historie om, hvordan deres familier var nødt til at tigge og stjæle for at klare sig. Undersøgelser af fødevaresituationen i Tyskland i 1945-1946 taler deres tydelige sprog. I udbombede byer som Hamborg eller i Ruhrdistriktet hærgede sulten, og i perioder var antallet af daglige kalorier nede på blot 600.

I et brev fra Tyskland underskrevet Heta og Gisela og trykt i flygtningeavisen *Deutsche Nachrichten* den 12. august 1946 stod der, at hvis man ingen penge havde at købe for, måtte man sulte. Det havde de nu gjort siden slutningen af december, da de spiste deres vinterration på forhånd:

"Og hvad spiser I så? Det ved vi ikke selv. Hvordan skal vi komme igennem det? Gisela har været på farten og har hos bønder købt cirka 30 pund kartofler, 2-3 dage må man være undervejs. Bliver man opsnappet, mister man det hele og har haft alle strabadserne med turen og kommer tilbage uden noget. Hvis der af og til i månedens løb forekommer køduddeling, så spiser man det hele med det samme. Ligesådan med fedt. For 10 dages arbejde får man 150 g margarine, og smør er der ofte slet intet af".

Artiklen var sikkert skrevet til tyskerne i Danmark, men der er ikke grund til at betvivle dens udsagn.

At fødevareforsyningen ikke var et problem i

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Danmark, ses af retssager om sortbørshandel i de tyske lejrretter. Her drejede det sig ikke om indsmugling af kartofler eller brød, men i stedet om kaffe, sukker, kakao og tobak. Med andre ord var luksusartiklerne i høj kurs blandt flygtningene. Det hang naturligvis sammen med, at der generelt var knaphed på varerne i Danmark, og de var fortsat rationeret. Det gjaldt brød og tobak (rationering ophævet i december 1948), kakao, flæsk, smør og margarine (ophævet i 1949 og 1950) samt sukker og kaffe (ophævet i 1952).

De solide daglige rationer af rugbrød og kartofler gør det klart, at det var svært at kreere en masse spændende retter i flygtningebarakken. En tilfældig dag i Oksbøllejren – søndag den 21. juli 1946 – var den varme ret svinekød med pillekartofler. Pr. person var der 68 g svinekød med knogler, 600 g kartofler, 20 g bygsigtemel, 20 g løg, 6 g salt og 0,25 g laurbærblad. Og onsdag den 24. juli 1946 stod der kogt fisk med pillekartofler og sennepssovs på menuen – pr. person: 350 g fisk med hoved (200-240 g netto), 7 g svinefedt, 600 g kartofler, 20 g bygsigtemel, 1 g sukker, 12 g sennep og 6 g salt. Man noterer sig den nøjagtige opmåling af alle ingredienser. Alt skulle ganges med 35.000, hvis det var til Oksbøllejren, og med ca. 200.000, hvis det var for hele landet. 365 dage om året. En uges leverancer til Oksbøllejren i november 1945 taler sit tydelige sprog: 70.000 liter mælk, 70.000 kg kartofler, 68.000 kg rugbrød, 53.500 kg grøntsager og 25.000 kg sigtebrød.

Fra dansk side holdt man regnskab med udgifterne, men ikke før maj 1949 var der igen en tysk stat, Vesttyskland, der var villig til at vedgå arv og gæld.

Erna Henke fra Oksbøllejren fortæller, at de fik 2.500 kalorier dagligt og til jul en ekstra tildeling og

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

tørkager. Hun sendte brev til sin mand, der opholdt sig i Rendsborg syd for grænsen:

”Det glæder mig, at I nu får mere brød. Fem pund. Det er dog noget, men det kniber med fedt og kød hos jer. Da har vi det bedre, som jeg skrev til dig. 20 gram om dagen. Børn med ekstra tildeling 35 gram, men kun margarine. Med det kan der godt steges og bages. Da vi får ekstra rå kartofler, kunne jeg i lørdags lave kartoffelmos, som vi fik dejlig sovs til”.

De mange tons rugbrød til Oksbøllejren blev leveret af byens to bagermestre, som dog slet ikke kunne dække efterspørgslen. Derfor leverede en bager i det nærliggende Varde og Varde Brødfabrik også brød, det samme gjorde Bagermestrenes Brødfabrik og Fællesbageriet i Esbjerg. Derudover kom der leverancer fra Bagernes Rugbrødsfabrik i Aarhus og Bagermestrenes Brødfabrik i Odense.

Kartofler var sammen med rugbrød det vigtigste levnedsmiddel i Oksbøllejren, og de blev leveret af kartoffelavlere fra de nærliggende småbyer Billum og Janderup, men også her oversteg behovet den lokale produktion, og det statslige Kartoffeleksportudvalg, der regulerede den danske eksport af kartofler, leverede også. Den lokale gartner i Oksbøl sørgede for grøntsager, og den lokale fiskehandler for fisk. Smør blev leveret via det statslige Smøreksportudvalg og ost fra Osteeksportudvalget og Randers Ost. Landbrugsministeriets baconudvalg stod for kød, flæsk og pålæg. Den lokale snedker fabrikerede ligkisterne, som der var hårdt brug for især i efteråret 1945, hvorefter dødstallet i flygtningelejrene normaliseredes.

Ud fra en lokaløkonomisk betragtning var det godt at have en stor flygtningelejr tæt på, for det gav handel og omsætning, og den danske stat betalte.

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Store lejre – små administrationer

Generelt var de danske lejradministrationer meget små. Det gjaldt også i den store Oksbøllejr, som ganske vist i kraft af sin størrelse havde en forvaltning, der var større end gennemsnittet. En administrativ stab på blot 29 personer tog sig af ca. 35.000 flygtninge. Det vil i runde tal sige, at hver enkelt medarbejder havde ansvaret for ca. 1.300 flygtninge. Det er et under, at det overhovedet lod sig gøre. Forklaringen er, at den danske lejrledelse organiserede forholdene, så flygtningene inden for pigtråden opnåede en form for selvstyre med eget byråd, Gemeindevertretung, der stod i tæt kontakt med den danske lejrledelse og skulle effektuere regler og ordrer, der gik videre til blok-, barak- og stueformænd. Havde samarbejdet ikke fungeret, var missionen næppe lykkedes. Flygtningeadministrationen sendte flygtningeinspektører – 11 hold altid bestående af en mand og en kvinde – ud for at vurdere lejrene i efteråret 1945. Af deres rapporter fremgår det, at opgaven med at skabe en velfungerende lejr i meget udtalt grad var afhængig af flygtningenes egen indsats. Det fremgår også af lejrchefens korrespondance og af hans afskedstale, at det var lykkedes at få opbygget et godt forhold til den valgte tyske lejrledelse eller byråd.

Når de danske myndigheder var tilbageholdende med at opbygge store administrationer, var det dels på grund af omkostningerne, dels fordi lejrene blev set som midlertidige. I Flygtningeadministrationens Hvidbog nævnes også, at det var svært at skaffe dansk personale lige efter befrielsen.

Til lejrene var der knyttet et vagtkorps, der patruljerede uden for lejrene døgnet rundt. I de største lejre var bevogtningsstyrken stor, og i Oksbøl ønskede lejrchefen, at den i september 1945 – altså før lejren havde nået sin maksimale størrelse – blev

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Lejrchef Bjørnholm med sin stab foran den administrative bygning i Oksbøl. Gruppen havde ansvar for ca. 35.000 flygtninge. Foruden administrationen var der også en dansk vagttjeneste, som en overgang talte 400 mand. Bjørnholm ses midt i billedet i uniform. Yderst til venstre ses næstkommanderende, løjtnant Jørgen Wandler (1915-1991). || Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv

udvidet til 180 mand, fordi det tilsyneladende kneb med at holde tyskere og danskere på hver deres side af lejrhegnet. I landets aviser blev befolkningen gentagne gange advaret mod at pleje omgang med flygtningene. Og i august 1945 kunne man læse, at det var forbudt at omgås tyskerne i Danmark, men

”mange Mennesker [har] aabenbart svært ved at fatte, at det er en Lovovertrædelse at give sig i Snak med de tyske Flygtninge eller Soldater, der opholder sig i de forskellige Forlægninger”.

Straffen for fraternisering med tyske flygtninge kunne være op til 2-3 ugers hæfte (frihedsstraf i åbent fængsel). Denne straf fik en 60-årig dansk mand, der i lang tid havde mødtes med en ung tysk kvinde. Der kunne også falde en bødestraf på 100 kr., hvis man som et ægtepar i Aarhus havde taget sig af en tysk flygtning og givet hende wienerbrød.

Jørgen Carlsson var en af de danske værnepligtige soldater, der skulle forhindre flugt og fraternisering i Oksbøllejren. Den 28. april 1947 noterede han i sin dagbog:

”Dagen begyndte godt. Primus (premierløjtnanten) var gal i Hovedet, fordi vi ikke staar op om Morgenen, og hele Stuen er blevet knaldet. Men det er vi ligeglade med, for vi skal ikke bruge noget Nattegn”.

Carlsson var der, fordi han skulle, men ellers tyder det ikke på, at hverken han eller de andre værnepligtige tog bevogtningsopgaven synderlig alvorligt. Tyskere og danskere mødte hinanden. Nogle gange blev det opdaget, andre gange ikke.

De danske lejrchefer havde ansvaret for lejrens daglige drift og var øverste myndighed, når det drejede sig om tyske flygtninges forseelser og

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

lovovertrædelser. Det gjaldt også i forhold til de interne tyske dommere og lejrdomstolene. Desuden skulle alle lejrdomstolens frihedsberøvende domme forelægges lejrchefen. Det hørte også til lejrchefernes mange opgaver at sørge for registrering, forplejning, hygiejne, beslaglæggelse af penge og effekter, ligesom det var deres ansvar, at sundhedssystemet i lejren fungerede. Lejrlederen skulle sørge for ro og orden, og børn under ti år skulle gå til ro inden kl. 20.00, og der skulle være i ro i lejren senest kl. 22.00. Ingen måtte stå op før kl. 6.00, medmindre det gjaldt arbejde.

Det var altså ganske håndfaste regler, som lejrene blev styret efter – slet ikke ulig en militærlejr. Faktisk så håndfaste regler, at forfatterne til Flygtningeadministrationens Hvidbog fra 1950 fandt

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

det nødvendigt at tilføje, at lejrinstruks og lejrreglement fra juli og november 1945 var præget af den første tids ret stramme syn på flygtningene og af, at flertallet boede i beslaglagte bygninger i byerne.

I Oksbøl stod lejradministrationerne også for driftskontoret, der tog sig af depotet, kartoteket, gartneriet og værkstederne. Regnskabskontoret tog sig af vareindkøb og bogholderi. Dødsfald og fødsler registrerede kirkekontoret. Censuren tog sig af den ind- og udgående flygtningepost. Lazaretafdelingen stod for forsyningerne til sygehusene. Kørselsafdelingen stod for lejrens vognpark, transport af fødevarer og brændsel, mens kontoret for bilværkstederne stod for reparation og ombygning af biler. Kontoret for andre tekniske værksteder tog sig af vandforsyning, strømproduktion, badeanstalt,

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Lejrchef i Oksbøllejren Harry Bjørnholm (tv.), souschef Jørgen Wandler (mf.) og Bjørnholms adjudant Viktor Jensen (th.). Den 28. og 29. november 1945 inspicerede et inspektørhold Oksbøllejren. På det tidspunkt boede der 30.500 flygtninge i lejren – 85 % var kvinder og børn. Siden maj var Oksbøllejren blevet udvidet med 20.000 indbyggere, og da inspektørerne besøgte lejren, kæmpede man stadig med følgerne af den store stigning i indbyggertallet.
|| **Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv**

vaskeri, kanalisation og kloakker, og dertil kom bygningskontoret og telefoncentralen. Alle opgaverne blev ledet af danskere og havde den lokale lejrchef i spidsen, men uden flygtningenes assistance havde de ikke kunnet gennemføres.

Det var også lejrchefen og hans stabs opgave at sørge for, at der ikke afholdtes politiske propagandamøder i lejren. Nazismen skulle bekæmpes, og alle tanker om tysk revanche skulle elimineres. Derfor blev den kulturelle og demokratiske oplysning og genopdragelse prioriteret højt. Der blev oprettet studiekredse, og der var foredrag af tyske emigranter, der var flygtet fra Hitlerstyret i 1930'erne.

Samtidig var der den menneskelige side af sagen – konflikter og kriminalitet kunne ikke undgås i de tætbefolkede lejre. Arbejdet som lejrchef krævede derfor takt, tolerance, medmenneskelighed og social forståelse. Det betød, at det undertiden var nødvendigt at afskedige inkompetente lejrchefer.

Sygdomme, arbejde og sport

Günter Schneider var teenager fra Berlin. Her havde han boet sammen med sin familie og passet sin skole, indtil krigen drev dem fra hinanden. Schneider gik i gymnasiet på Humboldtskolen, men krigen og luftbombardementerne kom stadig tættere på. Allerede i 1943 blev han sammen med resten af Humboldtskolen evakueret til Binz på Rügen. Siden kom skolen med lærere og elever kort inden kapitulationen først til Fredericia og siden Oksbøllejren. Hans dagbog giver indtryk af lejrlivet for en 17-årig gymnasieelev. I mangt og meget ligner det en hvilken som helst 17-årigs tanker. Han skriver om sin dagligdag, om skolen, om kammeraterne og om piger og om maden. Han skriver også om, hvordan han glædede sig til at kunne vende tilbage til Tyskland. Og en sjælden gang er der en kritisk bemærk-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

ning om danskerne, som han ikke havde kontakt med. Tirsdag den 11. februar 1947 noterede han:

”Stod op allerede kl. 8, fordi jeg skal have ordnet vasketøjet. Vandet er meget koldt. Til sidst kunne jeg ikke holde det ud længere, så hængte jeg tøjet til tørre og fik det dårligt og gik i seng igen. Jeg stod dog straks op og gik til undervisning. […] Om aftenen gik jeg i biografen. ”Wenn die Götter lieben”. Det er en herlig film! Ærgerligt, at handlingen er distraherende. Jeg vil høre en koncert igen. Hvornår kommer den tid, hvor jeg igen kan få det, som jeg ønsker det?”

Dagligdagen var på mange måder nemmere for de mindre børn. Mange fortæller om legekammerater, og pigtrådshegnet spiller kun en mindre rolle, når tidligere flygtningebørn fortæller. Af en rapport fra Oksbøllejrens lazaret fra december 1945 fremgår det, at 21 af 24 indlagte spædbørn døde som følge af en epidemi. Antallet er usædvanligt, men sygdomme, epidemiske udbrud og død var også en del af dagligdagen i især det første halve år efter befrielsen. De mange børnegrave på de danske flygtningekirkegårde vidner om de mange døde.

Ellers var fnat, børnesår, bronkitis og halsbetændelse udbredt, mens der var færre tilfælde af livstruende sygdomme som difteritis, akut tarmkatar, gigtfeber og tuberkulose. Af den nutidige debat om flygtningene kan man få det indtryk, at de danske myndigheder var ligeglade med, om de tyske flygtninge døde. Det er en misforståelse. De danske myndigheder havde stor interesse i vaccinationsprogrammer og kontrol med epidemiske sygdomme, der jo let kunne passere pigtråden og sprede sig til det danske samfund.

Fra dansk side var man klar over, at mange flygt-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Spædbørnsdødelighed en i Oksbøllejren steg omkring årsskiftet 1945-1946. Af lejrens 457 børn under et år døde 23 i januar 1946. På et af lejrens lazaretter var 21 af 24 indlagte børn døde som følge af en smitsom tarmbetændelse. Flere tyske kvinder pegede samtidig på, at raske og sunde børn pludselig døde af hjertestop efter et halvt års tid uden forudgående sygdom. En af de tyske læger mente, at de dårlige boligforhold og mangel på ro spillede ind.
|| Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv

ninge havde uhyggelige oplevelser med fra krigen og flugten, og ganske ofte kunne uvisheden om ægtefællens skæbne også hænge som en mørk skygge over den enkelte familie. Psykologhjælp kendte man ikke meget til, og derfor var beskæftigelse et nøgleord for de danske myndigheder. Derudover var der kirketjeneste i lejrene, hvor flygtningene kunne genfinde noget af den faste grund, som de havde oplevet forsvinde under sig. Et andet vigtigt tiltag for Flygtningeadministrationen var familiesammenføringer. Arbejdet kom for alvor i gang i oktober 1945 og gjorde det muligt at eftersøge især børn, men også pårørende, venner og bekendte.

Lediggangen var et problem. Det dukker op i dagbøgerne i den første tid efter besættelsen. For nogle var det svært at få tiden til at gå. Andre som Bernhard Blaedtke lod sig vælge som blokformand og fik et lille kontor stillet til rådighed, så han kunne tage sig af de ca. 1.200 flygtninge, der boede i otte hestestaldsbarakker. For at modvirke lediggang var

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

der arbejdspligt, og flygtningene skulle medvirke til den daglige madlavning og omsyning af den sparsomme mængde tøj. Andre bidrog med undervisning og pasning af lejrenes mange børn. Atter andre fungerede som læger, tandlæger og døvelærere. Set med danske øjne var beskæftigelsen, men også oplysnings- og kulturarbejdet, nødvendigt i forhold til indespærringens negative indvirkning på flygtningenes sindstilstand og et værn imod lejrpsykoser, hysteri og almindelig sløvhed. Evnen til at leve og arbejde på normal vis skulle sikres mod forfald.

Sportsdiplomer og beretninger vidner om, at der i lejrene udviklede sig et liv, hvor der blev spillet bold, dyrket atletik og opført teaterforestillinger på den store scene i Oksbøllejren.

Til de mere kuriøse sider af lejrenes dagligliv hører historien om Vater Germania. *Information* var i februar 1947 først med historien om et flygtningetog, der passerede grænsen ved Padborg, og i toget befandt der sig en 17-årig mand, der af sine landsmænd kaldtes Vater Germania, fordi han under sit ophold i Danmark var blevet far til 45 børn. Historien har legendens karakter, men unge mænd var eftertragtede blandt kvinderne i lejrene. I alt blev der født ca. 6.000 børn i de tyske lejre.

Til dagligdagen hørte også forseelser i og omkring de tætbefolkede lejre. Det kunne være kvinder, der havde nydt friheden uden for hegnet, eller det kunne være folk, der var flygtet. Som den 16-årige Otto Klünder, der sammen med en kammerat var undsluppet ved at kravle under hegnet. Mange år senere forklarede han, at han flygtede, fordi han længtes efter sin familie i Berlin. Flugten førte de to knægte til Varde, siden Ribe, inden de blev fanget i Tønder og ført tilbage til Oksbøl, hvor flugtforsøget blev takseret til nogle dage i arresten.

Den nazistiske ørn ligger symbolsk i asken og iagttages af to russiske soldater. Ved sin afskedstale som lejrchef i Oksbøllejren nævnte lejrchef Bjørnholm, at han ikke kunne have arbejdet med de tyske flygtninge uden at tænke på deres fremtid: "Genopbygningen ville blive baade haard og vanskelig, fordi alle paa grund af Nazismen og Herrefolksmentaliteten ville se på Tyskland med Mistillid. [...] Selvom Vejen dertil ville blive svær, maatte Tyskland naturligvis igen tage Plads blandt de europæiske Folk som ligeberettiget Nation". || Shawshots/Alamy Stock Photo

Indholdsfortegnelse

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Et demo-kratisk Europa

Den nødvendige oplysning

Kort efter befrielsen var der røster fremme om, at der lå en opgave i at begynde en genopdragelses- eller omsindelsesproces blandt de tyske flygtninge. Det blev påpeget allerede i juli 1945 af tyske emigranter, fortrinsvis socialdemokrater og kommunister, der siden 1930'erne og under det meste af besættelsen havde levet i eksil i Danmark. De mente, at et oplysnings- og skolingsarbejde var nødvendigt og henledte arbejds- og socialministerens opmærksomhed på, at der i flygtningelejrene sad mange nationalsocialister, som forsøgte at undertrykke enhver demokratisk rørelse blandt flygtningene. Der burde gøres noget. I første omgang sad myndighederne henvendelsen overhørig. Dels var der nok at gøre med forplejning og den midlertidige indkvartering, dels var myndighederne bekymrede for, at det kunne dreje sig om politisk agitation i lejrene, og det havde de allierede forbudt.

Til at begynde med var der ikke den store interesse for undervisning og oplysning i lejrene, og den danske befolkning var "fuldstændigt negativt indstillet paa dette Punkt". Uanset hvad den danske befolkning måtte mene, blev det åbenlyst, at myndighederne havde et ansvar. Ikke bare over for de ty-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

ske flygtninge, men også over for et nyt demokratisk Europa, og det ansvar tog myndighederne på sig i løbet af efteråret 1945. Indtil da havde al undervisning været nødtørftig og helt vilkårlig. Mens Danmark endnu var besat, havde børnene kun modtaget undervisning, hvis andre flygtninge kunne påtage sig opgaven. Efter befrielsen tøvede de danske myndigheder med at iværksætte en egentlig undervisning, indtil der var styr på indkvartering og forplejning.

Fra oktober 1945 tog myndighederne fat på et demokratisk, antinazistisk undervisningsprogram. Det drejede sig om undervisning af mange tusind børn, men et program ville kun være muligt, hvis flygtninge selv varetog opgaven. Derfor blev der fra begyndelsen af oktober 1945 sendt spørgeskemaer til alle lejrledere for at få overblik over, hvor mange lærere der var til rådighed i lejrene. Resultatet var i første omgang ca. 1.500 egnede lærere. Og med koncentrationen af flygtninge i større lejre kunne der stilles et tilstrækkeligt antal lokaler til rådighed, og timetallet blev udvidet betydeligt. Fra 12-15 timer, 18-20 timer, 24 og helt op til 30 timers ugentlig undervisning. Problemfrit var det ikke, og i en undervisningsinspektørs beretning anføres det, at der ofte var et alt for stort antal elever i klasserne.

Om undervisningens ideologiske aspekter udtalte Johannes Kjærbøl, at undervisningen skulle være under dansk kontrol og baseret på et demokratisk politisk neutralt grundlag. Han ville stile kraftigt mod at fjerne enhver form for nazistisk og militaristisk indflydelse:

”Naar jeg siger ”kraftigt” mener jeg, at vi vil sikre os antinazistiske Lærerkræfter og Lærebøger, men ikke at vi vil fare haardt frem med Propaganda mod Nazismen og en Forherligelse af Demokratiet”.

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Efter Kjærbøls opfattelse måtte man gå varsomt frem, så flygtningene ikke reagerede imod demokratiske idealer.

Bøger var der ikke mange af, fordi de nazistiske lærebøger var uanvendelige og måtte destrueres. For at afbøde manglen på bøger fik Flygtningeadministrationen fremstillet læsebøger til tyskundervisningen. De mellemste klasser fik danske regnebøger, der blev forsynet med en dansk-tysk ordliste, og der blev fremskaffet andre lærebøger, fx matematikbøger og klassesæt af værker fra den tyske klassiske litteratur til brug i de ældste folkeskoleklasser, mellemskole og gymnasierne. Skolebøgerne blev desuden suppleret af leverancer fra de tysktalende dele af det neutrale Schweiz.

De fleste lærere havde arbejdet i Nazityskland, og en del var uddannet efter Hitlers magtovertagelse. Og da de danske myndigheders kendskab til lærerne i lejrene var meget lille, søgte Flygtningeadministrationens politiafdeling at udelukke alle overbeviste nazister fra lærergerningen. Lærerkandidaterne blev screenet politisk ved en samtale. Havde de haft tilknytning til nazipartiet (NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) eller Hitlerjugend? Hvordan forholdt de sig til Hitler og den nazistiske ideologi? Hvad syntes de om de fremtrædende nazister som Joseph Goebbels (1897-1945), Robert Ley (1890-1945) og Heinrich Himmler? På baggrund af samtalen blev lærerkandidatens troværdighed og politiske sindelag vurderet, og gjorde kandidaten et tilfredsstillende indtryk, fik han eller hun lov at arbejde som lærer.

Til flygtninge over den undervisningspligtige alder handlede det i højere grad om oplysning med fokus på de politiske aspekter om nazismens forbrydelser. Her satte Flygtningeadministrationen ind med diskussionsgrupper og foredrag rettet mod

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

I flygtningelejrene blev der undervist i sprog, regning, fysik, matematik, biologi, religion, geografi, gymnastik og sang, mens mere politiske fag som historie mest blev diskuteret med de tyske lærere og i forbindelse med oplysning for unge og voksne flygtninge. Tyske skolebøger var en mangelvare, da man destruerede nazistiske lærebøger. Derfor måtte der fremstilles nye tyske lærebøger, som suppleredes med lærebøger fra det neutrale Schweiz. På fotoet ses en skoleklasse i en flygtningelejr i Aalborg i 1947.
|| **Vardemuseerne**

unge og voksne. Fx fik man oversat dele af bogen *Hvad er demokrati?* af teologen Hal Koch (1904-1963) til tysk og uddelte den til flygtningene.

En mere idealistisk tilgang til opgaven praktiserede højskoleforstander ved Arbejderhøjskolen ved Roskilde Hjalmar Gammelgaard (1880-1956). Højskolen fungerede som flygtningelejr indtil midt i november 1945, og som leder i den lille lejr var Gammelgaard dybt engageret i arbejdet med flygtningene, men havde samtidig blikket rettet mod fremtiden, når han talte om en ny demokratisk opdragelse af det tyske folk. Han anså det for en meget vigtig opgave at vinde flygtningenes tillid. Men lejrene gav efter Gammelgaards mening ikke de bedste forudsætninger for at skabe tillid. Den strenge brevcensur, interneringen og bevogtningen stod i skarp kontrast til demokrati. Skulle flygtningene påvirkes i demokratisk retning, ville det kun lykkes, når de forstod, at demokrati var fuld ytringsfrihed, og at

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

det ikke var en ”halvgud”, der fortalte dem, hvad de skulle tro og gøre.

Det skulle i stedet være et menneske, der selv ville forsøge at forstå dem, men også forsøge at lære af dem. Derfor havde han i flygtningelejren på højskolen forsøgt sig med at lade flygtningene vælge et råd af syv kvinder og syv mænd, som han mindst en gang ugentligt drøftede lejrens forhold med. Det gjaldt skole, børnehave og orden og renlighed. På den måde mente han at have overvundet flygtningenes angst og mistro, som det nazistiske diktatur havde skabt, og nogle dristede sig endda til at udtrykke opfattelser, der gik imod hans, fortalte han til *Socialdemokraten* nytårsaftensdag 1945. Fremgangsmåden fungerede sikkert bedst i en ganske lille lejr ledet af et fremsynet og idealistisk menneske, og det synes klart, at det var vanskeligere i de store lejre, hvor afstanden mellem lejrlederen og flygtningene var meget større.

I flygtningelejren på Thistedvejen i Aalborg blev den tidligere modstandsmand Carlo Wognsen (1916-1979), der havde været tilknyttet modstandsorganisationen Frit Danmark, ny lejrleder ved årsskiftet 1945-1946. Lejren havde knap 1.400 flygtninge. Wognsen er et godt eksempel på, hvad en dygtig lejrleder kunne udrette. I forbindelse med flygtningeinspektørernes besøg i januar 1946 noterede de, at den dårlige stemning i lejren tilsyneladende var blevet bedre, og ledelsen havde ”gjort meget for at holde flygtningene beskæftigede”. Wognsen holdt spørgetimer, og det syntes at være et effektivt middel til at bekæmpe de mange rygter, der var i omløb. Det bekræftede flygtningene.

Daglig leder af undervisningen i Kløvermarkslejren på Amager Claus Moldt sagde meget fint:

”at der i Flygtningelejrenes Oplysningsvirksomhed

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

skulle fares med Lempe; men saa havde man til gengæld Muligheden for at gøre disse Mennesker til Medarbejdere i et demokratisk Europa. Lykkes det, vil Skolens Folk have deres store Part af Æren".

Demokrati bag pigtråd?

Deutsche Nachrichten var startet som en illegal avis under krigen, men blev efter befrielsen omdannet til lejravis. Den var skrevet og redigeret af tyske antinazister (eksil-socialdemokrater og kommunister). I avisen kunne flygtningene fx læse, at briterne tilbød at trække deres tropper ud af Egypten, eller at krigen ifølge *New York Times* havde kostet 1.000.000.000.000 dollars. De kunne også holde sig orienteret om afsløringer af naziforbrydelser i Polen, eller om 100.000 nazister, der var blevet interneret i Bayern. Ud over storpolitikken var der også plads til mere jordnære emner som lejrsport.

Bagerst i avisen var ordet frit, og flygtningene kunne komme til orde med spørgsmål, som de tyske redaktører besvarede. En flygtning fra Kløvermarkslejren undrede sig fx over, hvorfor de efter et år i Danmark stadig skulle sidde indespærret bag pigtråd, når de hellere ville hjem og hjælpe til med genopbygningen af Tyskland. Fra en flygtningelejr i Herning ville Ingeborg Krüger i maj 1946 vide, hvordan redaktøren Jochen Spatz – pseudonym for den tyske socialdemokratiske journalist Hans Reinowski (1900-1977) – kunne besynge tanken om et frit demokrati og samtidig få det til at rime med pigtrådshegnet. Det var nemt nok for redaktøren, der levede i frihed, at komme med skåltaler i bladet, når flygtningenes hjerter

"skreg på frihed og blot ønskede at komme til Tyskland og få et andet liv end blot at sidde og vente bag

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

pigtråden, indtil andre bekvemmede sig til at give dem friheden tilbage".

Herr Spatz forklarede Frau Krüger, at de tyske flygtninge i lejrene ikke var fanger, og at de heller ikke blev behandlet som fanger. Samtidig erklærede han, at han godt vidste, hvad det ville sige at sidde interneret bag pigtråd. Netop derfor måtte han bede Frau Krüger om at overveje, hvorfor trådhegnet var nødvendigt. Og Herr Spatz var tålmodigheden selv, da han gav udtryk for, at Danmark var et lille land med et lille folk:

"For hver sytten danskere er der en tysk flygtning. Et fremmedlegeme på over to hundrede tusinde udlændinge er for et så lille folk en fare, ligegyldigt, om det drejer sig om tyskere, franskmænd, englændere, russere eller amerikanere".

De var kommet til landet i massevis uden gyldige rejsepapirer og uden arbejdsmuligheder, knap nok med det allermest nødvendige tøj. Og Spatz skrev, "at i normale tider med åbne landegrænser" afviste myndighederne udlændinge, der uindbudt og uønsket betrådte fremmed jord. Hvor det ikke var muligt at afvise dem, blev uønskede udlændinge interneret. "Sådan er det overalt i verden, og sådan er det almindeligt efter international ret". Og Spatz trak 'nazikortet' og forklarede, at så man sig lidt om i lejrene, ville man se, at der ved siden af de mange tusinde ordentlige, tilbageholdende og anstændige mennesker også var "en hel masse elementer blandt flygtningene, som var alt andet end engle". Hvis lejrene blev åbnet, og alle frit kunne bevæge sig omkring i landet, ville de hemmelige og bekendende nazister gøre landet usikkert, stifte uro, anrette

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

skandaler og komme i konflikt med politiet. Hvem ville få skylden for det, spurgte han sig selv:

”Ikke blot vi tyskere her i landet, men hele vores folk, som allerede må bære nok. Hadet og afvisningen af os, som just langsomt begynder at klinge af, ville igen få ny næring”.

Hvis flygtningene kom ud på det danske arbejdsmarked, ville de trykke lønningerne og gøre mange danskere brødløse, og det ville naturligvis have en negativ indvirkning på den danske offentlighed. De tyske flygtninge ville blive nødt til at tigge og stjæle. Og ingen ville lægge mærke til den gode, stille, tilbageholdende og anstændige tysker, for den slags mennesker tiltrak sig ikke opmærksomhed, forklarede han, men

”enhver tysker, der tiggede, stjal, var i slagsmål eller var fuld, enhver tysk gadetøs, som politiet fik fingre i, ville blive en bebrejdelse for os alle og skade hele det tyske folks anseelse”.

Spatz’ konklusion var, at det var bedst, at tyskerne fandt sig i pigtråden, indtil de og han selv kunne rejse hjem: ”Så kære Frau Krüger, nu har jeg vist været tydelig nok”.

Danske embedsmænd kunne ikke have leveret en bedre udredning end den, Jochen Spatz gav i *Deutsche Nachrichten*, og i den forstand havde myndighederne i de tyske antinazister et loyalt talerør. I virkeligheden var det bekvemt for de danske myndigheder, at en tysker besvarede de kritiske læserbreve. Til gengæld var der blandt flygtningene en fornemmelse af, at de korrekte antifascister var både elitære og lidt for hellige. De var blevet sendt i fangelejre og eksil af Hitlerregimet og havde

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

deres på det tørre nu. Af samme grund faldt deres holdninger ikke altid helt i tråd med de internerede flygtninges, der for rigtig manges vedkommende var blevet forført af Hitlers og nazismens løfter og løgne.

Hvem bekymrer sig om os?

Under overskrifter som på "Paa Vej ud!" kunne aviserne den 31. oktober 1946 berette, at de første 1.273 tyske flygtninge, der skulle transporteres til Tyskland fra Oksbøllejren og videre til Kolding, var ankommet til Gennemgangslejren i Tved (Kolding) natten til onsdag. Her skulle de lægeundersøges inden udrejsen onsdag. Blandt de første var Ilse Braun, som forlod Danmark den 12. december 1946. Der eksisterer en liste over indholdet i hendes kuffert: 2 par sko, 2 par træsko, 3 tallerkner, 1 par trusser, 4 nederdele, 1 bh, 2 skeer, lidt brød, 1 pande, 4 sække, 2 bøjler, 3 tæpper, 1 børnetrøje og 1 par sokker. Det var ikke meget at begynde en ny tilværelse med.

I breve, dagbøger og artikler i *Deutsche Nachrichten* er et altoverskyggende tema ønsket om at vende tilbage til Tyskland. Selv om de færreste fra begyndelsen kunne vide, at hjem ikke længere var en mulighed. De fleste måtte sande, at deres hjemstavn var gået tabt, og at de måtte finde sig til rette i nye omgivelser i andre dele af det, som blev til Vesttyskland og Østtyskland i 1949.

Som optakt til hjemsendelserne af de tyske flygtninge rejste Johannes Kjærbøl og en lille stab sidst i august 1946 til den britiske zone. Formålet var at fortælle briterne om de danske bekymringer omkring de tyske flygtninge, men også at få indblik i den forsorg, som briterne ydede flygtningene. På turen oplevede Kjærbøl og hans folk ved selvsyn krigens spor i form af ødelagte tanks, biler, flodbåde og

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

sammenstyrtede broer, og huse bar præg af artilleribeskydning. De så de massive ødelæggelser i Ruhrdistriktet, det udbombede Berlin og den raserede koncentrationslejr Bergen-Belsen. Selskabet fik også lejlighed til at besøge en tidligere øvelseslejr for SS-soldater, der husede 10.000 jødiske flygtninge på vej til Palæstina. I Lemgo (lidt sydøst for Hannover) mødtes Kjærbøl og hans stab med den britiske brigadegeneral Arthur G. Kenchington (1890-1966) og UNRRA's (United Nations Relief and Rehabilitation Administration – FN's hjælpe- og genopbygningsorganisation) generalsekretær Evelyn Fanshawe (1895-1979), og over for briterne understregede Kjærbøl de vanskeligheder, som de 200.000 flygtninge gav et land med kun fire millioner indbyggere.

Efter dansk opfattelse var det nødvendigt at holde flygtningene indespærret og afsondret fra det danske samfund, men til briterne sagde man, at indespærringen kunne føre til psykoser hos tyskerne. Både økonomisk og nationalt var flygtningene en tung byrde, men hvis Danmark kunne komme af med dem, ville landet blive i stand til at eksportere flere levnedsmidler, sagde Kjærbøl. De tyske flygtninge blev dermed en brik i de politiske forhandlingers spil.

Kjærbøl mødte forståelse for de danske synspunkter hos general Kenchington, som oplyste, at indbyggertallet i den britiske zone allerede var steget fra 16 til 21 millioner. Det var mennesker, der allerede inden kapitulationen var kommet østfra, og med Potsdamaftalen (august 1945 mellem sejrherrerne USA, Storbritannien og Sovjetunionen) blev det bestemt, at 1,5 millioner mennesker fra Østeuropa skulle overføres til de vestlige zoner. Desuden var der folk fra den russiske zone og illegal vandring fra øst til vest. Samtidig var boligkapaciteten kun 53 % af det normale. Briterne opererede

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

derfor med, at der i hvert rum på 8 m^2 skulle bo to personer. Under en uformel samtale drøftedes de tyske flygtninge i Danmark med tre britiske officerer, der åbent sagde, at danskerne beklagede sig for meget i stedet for at spænde livremmen ind.

Det er uvist, i hvor høj grad briterne lyttede til Kjærbøl, men blot et par måneder senere åbnede de første transporter af tyske flygtninge. Og i løbet af 1947 og 1948 forlod langt størstedelen af de tyske flygtninge Danmark. Den 15. februar 1949 forlod den sidste tyske flygtning Danmark.

Martin Paul fra Skrydstruplejren forlod landet i løbet af 1947. Den 20. november 1947 skrev han fra sit nye hjem i Herzberg am Harz (syd for Hannover) igen til hr. Kjer:

”Kære Herr Kjer, nu har jeg været hjemme i Tyskland i over et halvt år – jeg tænker altid på Dem og Deres familie i taknemmelighed og sender dem derfor mange hjertelige hilsner. Mange flygtninge og i særdeleshed jeg vil altid have tiden i Danmark i taknemmelig erindring. Det danske folk gjorde sig meget umage for at gøre den svære tid for os så behagelig som overhovedet mulig og gav os en uovertruffen forplejning. Her i Tyskland har vi det ikke på samme måde. Forplejningen er fuldstændig utilstrækkelig, og vi østflygtninge bekymrer ingen sig om. Den politiske situation er meget spændt, ingen ved, hvad fremtiden bringer”.

Drømme og håb førte ofte til skuffelser. Martin Paul var kommet tilbage til Tyskland, men til en egn, der var ham fremmed. Han talte ganske vist sproget og lignede også den lokale befolkning – alligevel var han østflygtning. Østflygtningene var sjældent populære, fordi de skulle indgå i et lokalsamfund, hvor de økonomiske forhold var vanskelige. Det gjorde

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

tilværelsen og deres integration svær, og man har siden talt om den kolde hjemstavn.

”Bliv i Danmark saa længe som muligt [...] skriver de første hjemsendte tyske Flygtninge tilbage”. Sådan lød det den 1. januar 1947 i *Berlingske Tidende*. Det var en opfølgning på de første hjemsendelser til den britiske og franske zone, som fandt sted i november 1946. ”Her er forfærdeligt”. Det var budskabet, ifølge avisen, i hvert eneste brev, som de hjemvendte flygtninge havde sendt til venner eller slægtninge, der stadig befandt sig i Danmark. Pludselig oplevede de danske myndigheder – hvad der tidligere havde været utænkeligt – at flygtningene anmodede om at få lov til at blive i Danmark. Det var dog klart, at ønskerne ikke kunne imødekommes, ”fordi Flygtningene havde været længe nok i Danmark og kostede uhyre Summer”, som avisen skrev.

Ved ankomsten til Tyskland blev de fleste flygtninge anbragt i nødkvarterer, fx baraklejre, men det kunne også være bondegårde, hvor de sov på loftet af lader og stalde. Den 8. marts 1946 havde den britiske militærforvaltning indført regler, der skulle sikre en bedre fordeling af beboelsesarealerne i de tyske byer. Flygtningene fik tildelt et mindstemål til beboelse, hvilket for en voksen ville sige 4 m^2, for et barn op til 14 år 2 m^2. En mor med tre børn havde således krav på sølle 10 m^2. Men drømmen om at vende hjem var stærk for de fleste, selv om det måtte blive et andet sted i et nyt Tyskland.

Den 5. april 1947 kunne *Land og Folk* fortælle, at hjemsendelserne var i fuld gang, og at Flygtningeadministrationen koncentrerede de tilbageværende flygtninge i få lejre. Hvis de sovjetiske militærmyndigheder modtog de 36.000 tyskere, som landet havde givet tilsagn om, og amerikanerne samtidig ville modtage 12.000 i deres zone i løbet af sommeren, ville antallet af flygtninge i Danmark være nede

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

på ca. 100.000. De ville være begrænset til lejrene Oksbøl, Rom, Ry, Aalborg, Frederikshavn og Karup (Grove og Gedhus), mens de øvrige lejre ville blive lukket.

Også Karl Rudolf Lickfett forlod Danmark og Gedhuslejren i løbet af sommeren 1947, men ankomsten til Tyskland var alt andet end let. I et brev fra september fortæller han frk. Methine Smidt:

"Jeg sidder og skriver på en jernbanestation i den uhyggeligt ødelagte by Osnabrück. De sagde dengang, at man kunne have delte meninger om hjemturen til Tyskland. Men jeg ved, at det er mit fædreland, og jeg elsker det, ligesom jeg elsker menneskene her, selv om alt stadig 2 ½ år "efter krigsafslutningen" er totalt kaos, alt er ét rod, og spørgsmålet om at finde mad og bolig overskygger alt!"

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

”De største af Børnene er opdraget i Hitler-Jugend og er indpodet de nazistiske Læresætninger. Her er det Danmarks Pligt at sætte ind paa at skabe en Udrensnings- og Omsindelsesproces, som kan være svær nok at praktisere under de givne Forhold. Det kan jo være svært bag Pigtraad at bibringe Ungdommen Demokratiets Væsen, som er Frihed”. Sådan sagde politikommissær Viktor Nielsen, der ledede lejrene i Aalborg. På fotoet ses flygtninge indkvarteret i Gladsaxe Idrætspark. || Frihedsmuseet/ Nationalmuseet

Ud af Danmark

Flygtningene havde i nogen grad indflydelse på, hvor de kom hen efter opholdet i Danmark. Elsbet Werner var flygtet til Danmark fra Danzig med sin mor, lillesøster og tante i besættelsens sidste dage. I Danmark blev hendes mor dødeligt såret under et allieret flyangreb ved Vognbjerg nord for Skjern den 4. maj 1945 – blot to timer inden budskabet om, at tyskerne havde kapituleret. En måneds tid efter døde moren af sine kvæstelser. Efter ophold i lejrene Brosbølgård ved Tarm og senere i Rødslet-lejren (Aalborg Vest) sendte Elsbets bedsteforældre i februar 1947 en erklæring om, at hun og hendes søster og moster kunne bo hos dem. Bedsteforældrene, der også kom fra Danzig, befandt sig nu i Slesvig-Holsten. I bitter kulde og i et uopvarmet tog kørte de gennem det ødelagte Tyskland, husker hun. Elsbet og hendes søster blev begge boende hos bedsteforældrene. Senere flyttede de til Goslar i Harzen, hvor hun afsluttede sin skolegang.

De officielle tal fra Flygtningeadministrationen fortæller, at ca. 150.000 tyske flygtninge forlod Danmark i perioden 1946-1949. Deres transport blev arrangeret af Flygtningeadministrationen, mens det danske militær stod for yderligere 53.317, der var tidligere medlemmer af det tyske militær. De skulle først passere en allieret krigsfangelejr, inden de kunne vende hjem. Det gjaldt fx for den knap 18-årige Günter Schneider og hans kammerat Günter Fredrich fra Humboldtskolen. Sammen med flere kammerater forlod de den 20. februar 1947 Oksbøllejren. En uge tidligere havde de fået besked om, at de kunne vende tilbage til Berlin, hvor de skulle gense deres forældre efter to år. Schneider skrev i sin dagbog på afrejsedagen:

”Her til morgen stod jeg op kl. 7.45, det vil sige jeg

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

sprang ud af sengen. En bil kom og hentede os og kørte os til kommandanturen. Afskeden var kort og smertefri. Turen er for mig noget selvfølgeligt. Eller er det bare uforståeligt, at tiden i Oksbøl er forbi? Kontrollen ved kommandanturen er overfladisk, omend danskerne var tæt på at finde noget sæbe hos mig. Kl. 9.30 henter bilen os ved banegården, og for første gang i flere år ser vi rigtige huse".

I toget på vej mod Kollundlejren tæt ved den dansk-tyske grænse bemærkede han, hvordan danskerne kiggede vredt på ham og hans kammerat. I toget stødte de også på en dansk kvinde, der – da hun fandt ud af, at de var tyskere – sendte dem et "tilintetgørende blik". Dagen efter, den 21. februar, kom de til Kollund, hvor de blev indtil den 27. februar. Derefter forlod de Danmark med kurs mod krigsfangelejren i Münster. Her blev de undersøgt for nazistiske sympatier, inden gymnasiedrengene blev løsladt fra britisk krigsfangenskab. Schneider fortæller mange år senere, at han var blevet skræmt af rygter om, at togene fra Münster til Berlin blev omdirigeret til Sovjetunionen. Den 30. marts ankom han med de andre til Berlin – over fire år efter at han var blevet evakueret til Binz. Günter Schneider og andre Humboldtelever forlod altså Danmark som Wehrmachtsangehörige (personer med tilknytning til Værnemagten).

I spidsen for denne del af hjemsendelsen stod oberstløjtnant Johan Herluf Skjoldager (1894-1969) og overofficiant Harry Sørensen. De to havde til opgave at finde tyske flygtninge i Danmark, der havde haft tilknytning til Værnemagten. Fx havde Günter Schneider og hans kammerater fra Humboldtskolen ved ankomsten inden den tyske kapitulation fået militærtræning i Fredericia. Aftalen med briterne var, at de tyske flygtninge skulle blive

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

i Danmark, til gengæld ville briterne tage imod de værnemagtsfolk, der var i lejrene. Assisteret af en tidligere oberstløjtnant i den tyske generalstab i Danmark, Günter Toepke (1914-1987), fik de to herrer på den måde godt 50.000 ud af flygtningelejrene. Af og til var de hjemsendte flygtninges tilknytning til Værnemagten perifer. Fx kvindelige flygtninge, der måske blot for en kort periode havde arbejdet for Værnemagten, eller Humboldtskolens elever, der kort havde modtaget militærtræning i Fredericia.

De tyske flygtninge blev fordelt i allierede besættelseszoner. Godt 50.000 kom til den franske besættelseszone i det sydvestlige Frankrig, mens den britiske besættelseszone fik knap 45.000. Den russiske besættelseszone modtog 36.001, færrest fik den amerikanske med 14.000. Fordelingen afspejler, at franskmændene i nogen grad efterspurgte flygtninges arbejdskraft, mens briterne fik mange til deres zone, fordi den lå tættest på den danske grænse. Samtidig kunne en del flygtninge dokumentere at have familie i de franske, britiske og russiske områder, mens det modsatte var tilfældet i den amerikanske zone. Den russiske zone modtog færre flygtninge, end de vestallierede nok havde forestillet sig. Det skyldtes først og fremmest, at Polens grænser blev rykket længere vestpå.

Mange tyske flygtninge genså aldrig deres hjemegn. Men nogle af de yngre oplevede Murens fald i 1989 og fik også mulighed for at gense deres gamle hjem. I de fleste tilfælde udviste de polske eller russiske familier, der nu boede i husene, ikke meget forståelse for de tidligere indbyggeres interesse. Humboldtskolens elever udgør en undtagelse, fordi de kunne vende tilbage til deres forældre og slægtninge i deres gamle kvarter i bydelen Tegel i Vestberlin.

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

428.500.000 kroner

I slutningen af oktober 1948 var der kun tre lejre tilbage: Oksbøl, Grove og Aalborg. I december samme år var det kommet så vidt, at Grovelejren skulle lukkes, og blot et par måneder forinden var også Gedhuslejren blevet nedlagt. Kjærbøls og Flygtningeadministrationens opgave var ved at være løst. Den 14. december 1948 skulle Grovelejrens sidste flygtninge sendes til den amerikanske og den franske zone i Tyskland. De sidste flygtninge bestod af personale fra afviklingskontorerne, enkelte statsløse tyskere, der havde mulighed for at emigrere til oversøiske lande, og en lille gruppe tyskere fra østzonerne, der ikke ønskede at vende tilbage til øst.

De allersidste tyske flygtninge forlod Danmark den 15. februar 1949. Det gik ikke uomtalt hen i de danske dagblade: "Rester af prøjsisk Storhed" forlod nu Danmark, og i et interview kunne en flygtning fortælle, at han og hans kone var kommet til Danmark i april 1945. Inden da havde de levet som polske undersåtter i Den Polske Korridor (område, der skilte Østprøjsen fra Pommern. Polen overtog området i 1919 ved Versaillesfreden). De var blevet jaget til fods af den sovjetiske hær hele den lange vej til Tysklands hjerte, men havde været så heldige, at de havde fået deres kufferter og deres bedste tøj med og var havnet i Brønderslev:

"Vi har haft det dejligt hele Tiden i Danmark, selvom Pigtraaden har lukket os ude fra en normal daglig Tilværelse. Danmark har gjort meget for os – givet os Arbejde, Husly, Mad og Fred til at blive Mennesker igen efter en umenneskelig Tilværelse".

Det fortalte en tysker til journalisten. Denne taknemmelighed ville de danske læsere sikkert gerne høre.

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Flygtningechef Kjærbøl tager afsked med de sidste tyske flygtninge i februar 1949. Selv vidste Kjærbøl alt om fattigdom og elendighed fra sin barndom på Nørrebro. Sin far kendte han ikke, og hans mor døde af tuberkulose, da han var 7 år. Kjærbøls strategi bestod i at give flygtningene så god en behandling, at de ikke kunne rejse berettiget kritik over for de danske myndigheder, men de skulle heller ikke behandles så godt, at den danske befolkning led større afsavn.
|| Allan Moe/Ritzau Scanpix

I et af sine sidste breve skrev Charlotte Lickfett fra Gedhuslejren:

”Oh, hvor meget mere har tiden i Danmark givet os. Den har lært os at glæde os over ganske små ting, det være sig den lille fugl, som synger på en overskyet novemberdag, som om den ville lokke solen frem med vold, eller det være sig den champignon, som lyser op gennem det mørkegrønne mos, eller det være sig den så særlig smukke aftenhimmel i jeres land. Måske så vi ikke så ofte hjemme op mod himlen som her i det fremmede land. I hvert fald vil solnedgangene i al deres mangefacetterede farvepragt forblive uforglemmelige for alle flygtninge”.

Flygtningene havde kostet penge, mange penge. Det fremgår af en tale i Folketinget fra maj 1946, hvor finansminister Thorkil Kristensen (1899-1989) fremlagde de tørre tal:

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

”Det sikre er foreløbig kun, at saa længe det nuværende Antal Flygtninge findes her i Landet, skal der udredes et Beløb paa mellem ½ og ¾ Million Kroner om Dagen til Dækning af Omkostningerne herved”.

Finansministeren regnede sig frem til en udgift på ca. 200 millioner kr., hvis flygtningene blev året ud.

Allerede i slutningen af 1948 kunne aviserne berette, at de nu forladte tyske flygtningelejre ville blive demonteret og materialerne solgt til sommerhuse, og at det forventedes at kunne indbringe ca. 25 millioner kr. Statskassen manglede penge, og da materiel til byggeriet i 1949 fortsat var en mangelvare, var efterspørgslen på brugte byggematerialer stor. Derfor var det indlysende at sælge barakker, ligkister og motorer. Indtægterne var et lille plaster på såret på den danske stats udgifter.

Den samlede regning for de tyske flygtninges ophold i Danmark blev i 1949 opgjort til 428,5 millioner kr. Et svimlende beløb i 1949, men for sammenligningens skyld kan det nævnes, at besættelsesmagten fra 1940-1945 havde brugt otte milliarder kr. I det store perspektiv bør man hæfte sig ved, at udgifter til flygtningenes forplejning i høj grad også må være kommet flygtningelejrenes nærområder til gode. Lejrene og ikke mindst de store som Aalborglejrene, Grove- og Gedhuslejrene og Oksbøllejren skabte massiv efterspørgsel på fx landbrugsprodukter og brændsel, der ofte kunne leveres lokalt. På den måde genererede flygtningelejrene – som også det tyske bunkerbyggeri på vestkysten under besættelsen – en ekspansiv finanspolitik, der betød flere danske arbejdspladser. Ikke mindst lokalt.

Den 26. februar 1953 indgik Danmark i London en aftale med den ny vesttyske stat om en erstatning eller en kompensation på 160 millioner kr. Pengene er afdraget.

I de første år efter krigen vidste ingen, hvad der skulle ske med de tyske flygtningegrave. I 1962 indgik Danmark og Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge (Vesttyskland) en aftale om vedligeholdelse af gravene med de tyske flygtninge. Aftalen gælder indtil 2022.
|| Vordingborg Lokalhistoriske Arkiv

Indholdsfortegnelse

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Historiens dom

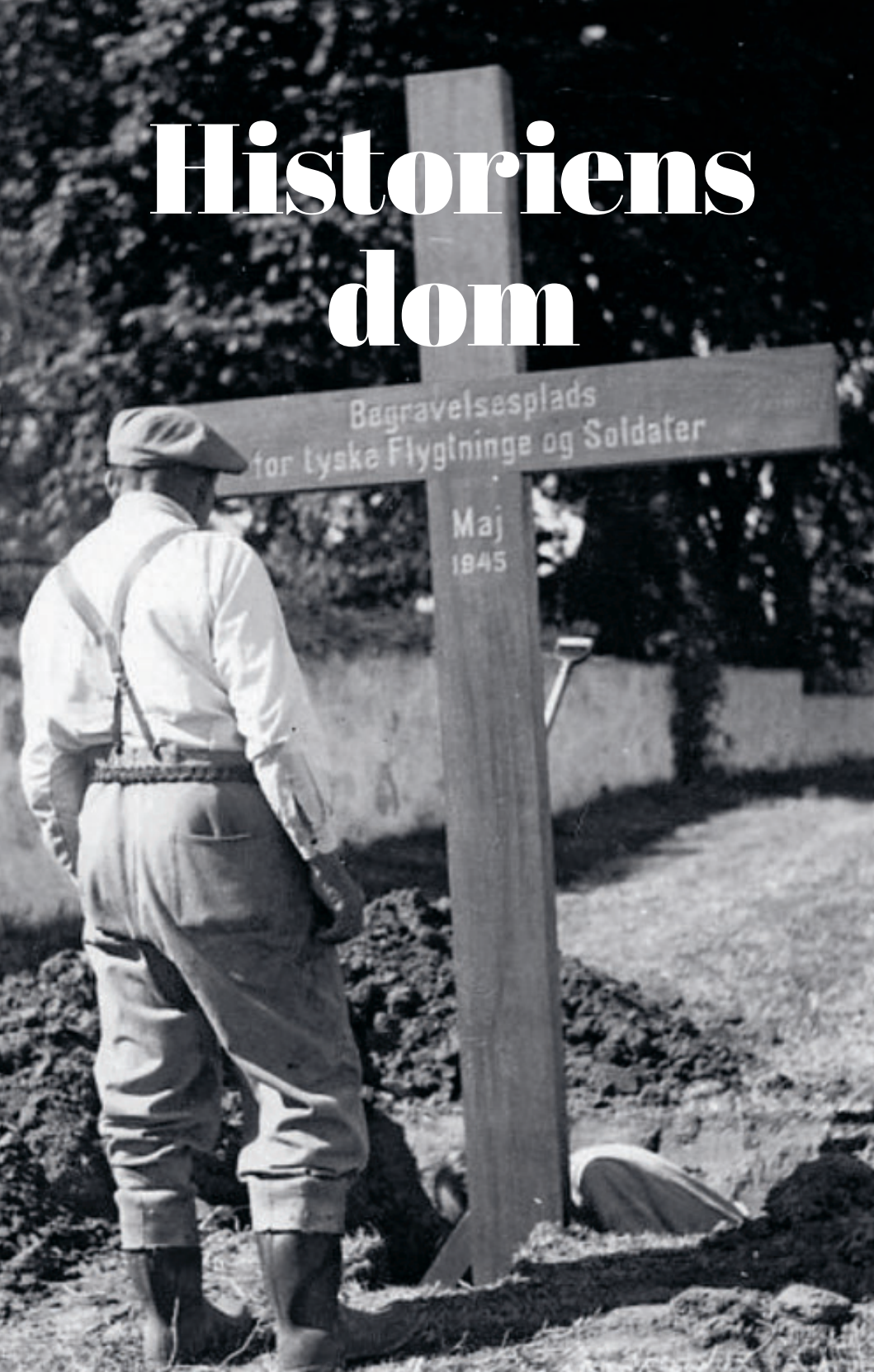

Er Fløde-skums-fronten en myte?

Flødeskumsfronten kaldes Danmark ofte med hentydning til de fredelige forhold under besættelsen. Alligevel har vi over 25.000 tyske krigsgrave fra Anden Verdenskrig fordelt over det meste af landet.

De 25.150 tyske grave fordeler sig på 14.900 civile flygtningegrave, mens de resterende ca. 10.250 er soldatergrave. Til sammenligning omkom der ca. 6.000 danskere som følge af krigshandlinger. For de tyske soldaters vedkommende mistede kun få hundrede livet under tjeneste i Danmark – langt de fleste døde på grund af sygdom, selvmord og ulykker i 1940-1945, men størsteparten var sårede soldater, der blev evakueret til Danmark i krigens sidste måneder. Vestre Kirkegård i København rummer i alt 9.987 tyske grave fordelt på 4.643 soldater og 5.344 flygtninge. På den nærliggende Bispebjerg Kirkegård er yderligere 594 flygtninge og 370 soldater begravet. Det betyder, at godt 40 % af alle tyske krigsgrave befinder sig i København. De høje tal vidner om, at det var hårdt sårede tyske soldater og forkomne flygtninge, der ankom til den danske

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

hovedstad i besættelsens sidste måneder. Og en del må være båret i land som lig. Fra tiden lige efter befrielsen findes fotografier fra massebegravelser fra både Aarhus og København.

Efter København følger de store jyske flygtningekirkegårde i Oksbøl med 1.675, Gedhus med 1.185, Aalborg med 1.096 og Grove med 964 flygtninge. Flygtningegravene er tæt knyttet til de store flygtningelejre og er i dag stort set de eneste synlige spor af de tyske flygtninge. Besøger vi kirkegårdene i dag, virker de meget velordnede, men sådan var det ikke i begyndelsen. I den første tid blev døde tyske flygtninge oftest begravet i nærheden af den flygtningeforlægning, hvor de opholdt sig – på den lokale kirkegård. Konsekvensen var, at der i 1950'erne var flygtninge begravet 475 forskellige steder i Danmark. Allerede i slutningen af 1940'erne overvejedes det, hvad der på længere sigt skulle ske med de tyske grave? Skulle de sløjfes eller bevares? Skulle man gøre dem til ukendte grave? Man frygtede, at kirkegårdene kunne blive mål for pilgrims- og turistrejser for tyske revanchister, og i de tidligste indlæg i aviserne var frygten og mistilliden til tyskere særdeles nærværende.

I november 1946 udlagde Knud Wiell (1915-1948), medarbejder i Flygtningeadministrationen, den officielle danske holdning over for pressen:

"Det er Meningen, at Gravene skal bevares paa den mest nødtørftige Maade. Hver Grav bliver sandsynligvis forsynet med et Trækors med den dødes Navn og Data. Flygtningekirkegaardene vil antageligt blive forsynet med et Fællesmindesmærke med Inskription, men endnu er der ikke truffet endelig Bestemmelse om Udformningen af Retningslinierne".

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Uproblematisk var det ikke. Det skyldtes, at antallet af døde flygtninge var meget stort i forhold til allierede og modstandsfolk, og så tilhørte de i øvrigt fjenden. Fra dansk side havde kremering været på tale, så de pårørende kunne tage asken med tilbage. Kremering var dog heller uden problemer, for som læserne i *Præsteforeningens Blad* i 1945 blev gjort opmærksom på:

”C. 4000 Lig er blevet brændt og Asken opbevares i Urner, der kan sendes sydpaa. Der er dog den Vanskelighed ved de store kollektive Ligbrændinger, at Ligbrænding er forbudt af Paven, og virker stærkt krænkende paa dem, der er Katolikker, ja det kan medføre sjælelige Bekymringer hos Mennesker, hvem man intet ondt ønsker. Ligbrænding er tillige kostbar og kræver et stort Forbrug af vore knappe Brændstoffer”.

Samme skribent gjorde opmærksom på, at der også var andre følelsesbetonede bekymringer. Danske kirkegårde ville få flere tusinde grave, der ”rettelig” hørte hjemme i et andet land, fordi erfaringen sagde, at flygtningegravene ikke blev vedligeholdt som danske gravsteder, og derfor ville gravene i løbet af kort tid komme til at ligge ”som et misprydende Ar” på kirkegårdene.

De tyske grave blev forsynet med simple trækors, og de tyske flygtninge blev i takt med overflytningen til de store lejre overvejende begravet ved de store flygtningelejre, hvor der efterhånden opstod store gravpladser.

Der var ansatser til en generel dansk-tysk overenskomst om gravene i 1950’erne. Ved flygtningekirkegården i Oksbøl lavede Aal Menighedsråd i 1949 en 20-årig aftale med Flygtningeadministrationen og Klitvæsenet (Landbrugsministeriet) om vedlige-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

holdelse af flygtningegravene. I 1962 blev den stadig gældende løsning aftalt, idet en dansk-tysk traktat sikrede gravene i 60 år med mulighed for forlængelse. For pasningen af gravene står den tyske organisation Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge. Traktaten svarer til en dansk-britisk traktat fra 1954, der ligeledes løb i 60 år, og som helt udramatisk blev fornyet i 2014. Sådan forventes det også at gå med den dansk-tyske aftale i 2022.

Mere dramatik var der om det tyske ønske om at flytte op mod 5.000 tyske grave og ligrester i Danmark. Det blev opfattet som makabert. Ønsket fik i 1958 en jysk præst til at udtale sig imod de tyske gravflytninger. Efter hans mening skulle man lade de døde hvile i fred, og de skulle ikke benyttes til et propagandistisk formål, for mange døde havde været uskyldige i det, der foregik under krigen. Præsten og sikkert også andre var bekymrede for de bagvedliggende tyske hensigter med gravflytningerne. Ikke alle var enige, og under overskriften "Døde tyske og kristne danskere" spurgte en kronikør i *Vestkysten*, om det var mere krænkende, usømmeligt og stridende mod dansk kristen tankegang at grave tyskere op end amerikanere, canadiere, englændere og danskere? Dermed rettede han sit skyts mod kritikkens dobbeltmoral, for ingen havde protesteret, da de jordiske rester af 46 amerikanske piloter på Svinø var blevet flyttet til USA i 1948.

Kirkeminister Bodil Koch (1903-1972) fra Socialdemokratiet var for gravflytningerne, og i oktober 1963 gjorde hun opmærksom på, at Danmark ville det være det eneste land, hvis man modsatte sig de tyske ønsker. Og hun fremhævede Norge, hvor de tyske grave allerede var samlet på tre kirkegårde. Gravflytningerne gik i gang, og i løbet af 1966 flyttedes ca. 5.000 tyske grave i Danmark, og antallet faldt fra 475 kirkegårde med tyske grave til de

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

nuværende 34. Sideløbende lagde 90 jyske menighedsråd sag an imod Kirkeministeriet i protest mod gravflytningerne. Sagen blev efterfølgende prøvet ved Østre Landsret, og i 1967 faldt der dom i Højesteret. Her stadfæstedes landsrettens frikendelse af Kirkeministeriet for anklagen om ikke at have haft kompetence til at indgå en aftale med Vesttyskland om at samle de tyske grave i Danmark.

De tyske flygtningekirkegårde er senere blevet renoveret. De gamle trækors blev udskiftet og erstattet af de nuværende gravsten og kors af belgisk granit og stod færdige i 1969. Organisationen Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge har sørget for, at frygten for manglende vedligeholdelse grundigt er blevet gjort til skamme. Forestillingerne om kirkegårdene som samlingssteder for tyske revanchister har også lidt skibbrud.

Flødeskumsfronten er en myte, når de tyske flygtninge i Danmark medregnes i fortællinger om Anden Verdenskrig. Men når det kommer til deciderede krigshandlinger i Danmark, giver det mening fortsat at tale om Flødeskumsfronten.

Den skrøbelige humanitet

Afskeden med Danmark er skildret af Edvin Kræmer (egentlig Edvin Poul Svendsen 1912-1971) i bogen *Avner for Vinden* fra 1947 – den første bog om de tyske flygtninge.

”[Fru Wenk] havde mange Gange følt sig forfærdelig utaalmodig under sit Ophold i Flygtningelejrene – Indespærringen og Bevogtningen, Følelsen af at være et udstødt og uønsket Væsen havde undertiden ramt hende med en bitter Erkendelse. – De overfyldte Rum med de mange forskelligartede Mennesker, der nødvendigvis maatte lægge saa meget af deres Karakter og Sjæleliv blot for alle an-

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

dre, – den evindelige Uro og den totale Mangel paa et Sted, hvor man kunne være helt for sig selv – var alt sammen noget, der nu og da havde fyldt hende med en nervøs Irritation, – men i dag følte hun det alligevel, som om hun hørte mere hjemme her end noget andet Sted".

Bogen var atypisk for sin tid, fordi den officielle og offentlige fortælling i mange år handlede om den byrde, som de tyske flygtninge og tidligere fjender havde været for den danske stat. Samtidig var det en roman, og den er derfor altid blevet forbigået i forbindelse med udforskningen af de tyske flygtninges historie. Det var Kræmers ambition at give den danske befolkning en forståelse af flygtningene som mennesker, og den byggede på forfatterens personlige erfaringer som lejrleder i en mindre lejr. Der var imidlertid tale om en enlig svale, og der gik mange år, inden de tyske flygtninge igen kom til orde.

Det skyldtes naturligvis, at det handlede om tyskere – om tyske ofre i form af civile, kvinder og børn, hvis brøde først og fremmest bestod i, at de kom fra Nazityskland. Et land, der var ansvarligt for den blodigste krig i historien og folkemord på millioner af jøder og romaer. Denne kobling gjorde det i mange år svært at tale om de tyske familiers historie, selv når det drejede sig om børn under konfirmationsalderen.

Da den sidste tyske flygtning havde forladt Danmark i 1949, gjorde Flygtningeadministrationen året efter status med Hvidbogen *Flygtninge i Danmark 1945-49*. I forordet skrev Johs. Kjærbøl:

"Da det blev klart, at hjemsendelserne ikke lod sig gennemføre så hurtigt som håbet, var der imidlertid i alle kredse enighed om, at vel var flygtningene uvelkomne, men så længe de befandt sig her, skulle

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

de behandles på en måde, som Danmark kunne være bekendt over for sig selv og over for udlandet. Flygtningene blev ikke omfattet med venlige følelser, men på den anden side næredes der intet ønske om hævn".

Bogen fortæller om løsningen af den store og vanskelige humanitære opgave og var i sagens natur udtryk for det billede, som Flygtningeadministrationen gerne ville efterlade. Den rummer et væld af oplysninger, mens de tyske flygtninge ikke fylder meget. Og helt usminket illustrerer citatet den dobbelthed, som var en del af den danske opfattelse af situationen. I sine erindringer *Modvind og Medbør* (1959) gentog Kjærbøl Hvidbogens synspunkter, dog med større selvsikkerhed. Hans mission var at befri Danmark for de tyske flygtninge ved at få dem

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Vaccination. Tegning af den 13-årige tyske flygtningepige Gisela von Natzmer, der opholdt sig i Oksbøl og sandsynligvis blev vaccineret i lejren. I løbet af juni 1945 gennemførte Statens Seruminstitut en vaccination af alle tyske flygtninge mod tyfus, paratyfus og dysenteri. Et udbrud af difteritis blandt personer under 18 år betød, at alle op til 18 år blev vaccineret. Vaccinationerne skulle beskytte mod epidemiske udbrud i både lejrene og udenfor.
|| Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv

ud af landet igen – og det var lykkedes. Den danske befolkning havde grund til at være stolte over, at opgaven var løftet.

I 1950 offentliggjorde Udenrigsministeriet dokumentsamlingen *Aktstykker vedrørende de tyske flygtninge*. Bogen blev formentlig udsendt, fordi Udenrigsministeriet over for omverdenen havde behov for at dokumentere det store arbejde, som ministeriet havde lagt i først at forhindre, at de tyske flygtninge kom til Danmark, og dernæst at få flygtningene tilbage til Tyskland. Samtidig kunne samlingen også vise, at Udenrigsministeriet og direktør Nils Svenningsen under besættelsen ikke havde snakket nazisterne og Werner Best efter munden. Omverdenen måtte forstå, at der ikke havde været eftergivenhed over for tyskerne. Det reddede ikke Svenningsen, der blev sendt til Stockholm som ambassadør, indtil folkestemningen mod ham lagde sig.

Et andet punktum for flygtningenes ophold i Danmark blev sat i 1949 med Ole Berggreens (1919-2005) korte oplysningsfilm *Tyske flygtninge i Danmark*. Filmen skulle nå et bredere publikum og viste billeder fra den ukendte verden bag pigtråden. Selv om filmen indeholder mange gode sekvenser, var den naturligvis også en demonstration eller fejring af myndighedernes indsats i forbindelse med den svære opgave.

Fælles for de fleste af de første bidrag er det ensidige nationale perspektiv og italesættelsen af de tyske flygtninge som en byrde, som Danmark som demokratisk nation havde måttet tage på sig.

En begyndende holdningsændring til fortællingen om de tyske flygtninge anes i december 1959, da der på kirkegården i Kolding rejstes et tre meter højt egetræskors for de 34 soldater og 155 østtyske flygtninge, der lå begravet her. Markeringen blev

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

en forløber for en begyndende forbrødring mellem Vesttyskland og Danmark, og i 1962 kom aftalen mellem de to nationer om de tyske krigsgraves fremtid. Med den officielle aftale tog de to lande nu et stort skridt i retning af at begrave fortiden – både bogstaveligt og symbolsk – og sammen rette blikket mod fremtiden og fredelig sameksistens. Sideløbende kørte i Danmark retssagen om de tyske gravflytninger, som reelt var en kamp om, hvorvidt danskerne var parate til at begrave fortiden eller ej.

Symbolik var der også, da den tyske ambassadør i 1965 lagde en krans ved de 10.000 soldater- og flygtningegrave på Vestre Kirkegård i København og udtalte:

”at gravene burde vise vej til fredeligt samvirke mellem de enkelte mennesker og mellem nationerne. Krigenes og voldsherredømmets ofre maner os til forsoning og broderskab”.

Tilnærmelserne var naturligvis vigtige for Vesttyskland, som nabolandene stadig betragtede med mistro, selv om landet i 1960’erne var i fuld gang med at bryde ud af isolationen.

De tyske flygtninge kom ikke selv til orde, før Arne Gammelgaard i bogen *Mennesker i malstrøm* (1981) fortalte deres næsten glemte historie. Med udgangspunkt i interviews fik tidligere flygtninge mulighed for at fortælle om den ofte livsfarlige flugt fra de tyske østområder og om tiden bag pigtråd i Danmark. Det handlede stadig om de danske myndigheders rolle, men som noget nyt beskrev Gammelgaard de tyske lidelser og ofre og gik også videre end Kræmer. Bogen blev godt modtaget i pressen, der havde blik for, at den belyste en glemt sag.

Selv har Gammelgaard dog senere fortalt, at det i 1981 ikke var alle danskere, der var klar til at høre

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

om tyske ofre. Alligevel blæste der nye vinde mellem Danmark og Vesttyskland, ligesom nye generationer, der ikke selv havde været involveret i arbejdet med de tyske flygtninge, nu udforskede historien. Samtidig var Vesttyskland i løbet af Den Kolde Krig blevet både NATO-allieret og en af Danmarks vigtigste handelspartnere i EF. Verdenskrigen var ved at komme på afstand, og vesttyskerne var godt på vej ud af Nazitysklands skygge.

Samfundsmæssigt fyldte flygtninge og fremmedarbejdere mere og mere i offentligheden, og i den forstand blev historien om de tyske flygtninge også et spejl, som samtiden kunne holde op for sig selv. I 1987, to år før Murens fald, kom Henrik Havreheds (1928-1995) disputats *De tyske flygtninge i Danmark 1945-49*, hvor han gentog fortællingen om den byrde, flygtningene havde udgjort, og de danske myndigheders offer. De tyske flygtninge selv fyldte igen mindre, og det var reelt tidligere medarbejdere i Flygtningeadministrationens fortælling, Havrehed gentog og havde svært ved at frigøre sig fra.

Stor furore skabte Kirsten Lylloffs artikel "Kan lægeløftet gradbøjes?" fra 1999. For første gang blev der fokuseret på den store overdødelighed blandt de tyske flygtningebørn, og Lylloff kritiserede de danske myndigheders rolle og mulige svigt. Det ledte til en meget kritisk konklusion, nemlig at de danske læger havde ladet de tyske flygtninge i stikken. Lylloff fulgte senere artiklen op med ph.d.-afhandlingen *Barn eller fjende* (2005). Både artikel og afhandling skabte fornyet interesse for emnet og fik danskerne til at se på sig selv med nye øjne. Samtidig bar bidragene præg af, at de tyske flygtninge nu blev tildelt den entydige offerrolle, mens heltene, de danske myndigheder, blev gjort til skurke. Polemisk scorede værkerne højt, men det gik ud over nuancerne i forhold til fx lægerne og modstandskampens

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

betydning – også i forhold til Flygtningeadministrationen.

Bidragene kan ses som en del af et opgør med den historieskrivning, hvor man hidtil ikke havde rettet særligt kritiske blikke mod danske institutioner og virksomheder i besættelsesårene. Generelt prægede en kritisk tendens dansk historieskrivning fra Murens fald til den anden side af årtusindskiftet. Mest problematisk var dog bidragenes moraliserende tendens, som – når det gælder de tyske flygtninge – vel også var præget af samtidens flygtningedebat. Reelt forvrængede den efterfølgende hidsige debat og ikke mindst medierne billedet og diskussionen i årene efter.

Reaktionerne blev nye undersøgelser, der har givet nye facetter til fortællingen. Det gælder fx arkivar Leif Hansen Nielsen, der har undersøgt forholdene for de tyske flygtninge i Sønderjylland og dokumenteret, at overdødeligheden blandt flygtningene i Sønderjylland ikke – som man kunne have ventet det – var afgørende lavere end i det øvrige Danmark.

Vender vi blikket mod Tyskland, var efterkrigstidens litteratur her (ca. 1945-1990) præget af behovet for at lægge afstand til nazismen og til krigen. Det medførte en berøringsangst i forhold til fx terrorbombninger af tyske byer og ikke mindst fordrivelsen fra tyske østområder som Østprøjsen. Det kunne alt for let forbindes med tysk revanchisme. Derfor var det en markant begivenhed, da en af Tysklands største efterkrigstidsforfattere, Günter Grass (1927-2015), i 2002 udsendte bogen *I krebsegang*, der tog udgangspunkt i sænkningen af skibet Wilhelm Gustloff den 30. januar 1945, som krævede ca. 10.000 tyske ofre – især civile flygtninge og sårede soldater.

Siden da er fortiden kommet yderligere på

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

afstand, og det er blevet mere legalt at fortælle om flugten fra Østprøjsen uden at blive mistænkt for revanchistiske eller nationalsocialistiske tendenser. De mange års tavshed om de ulykkelige tyske skæbner, der også er en del af Anden Verdenskrig, er blevet brudt, og der skrives og udgives en stor mængde erindringslitteratur om emnet.

Fortællingen om de tyske flygtninge er aktuel, fordi krig og store flygtningestrømme fortsat findes. Samtidig har den også et eksistentielt aspekt, der altid vil gøre den relevant "[...] over for os selv og over for Fremtiden", sagde flygtningechefen Johannes Kjærbøl, mens de tyske flygtninge endnu opholdt sig her, og ingen vidste, hvornår de forlod landet. Kjærbøl henviste til "Fremtidens Dom" – hvordan eftertiden ville se på den danske behandling af de tyske flygtninge. Kjærbøls bestræbelse på at tænke ud over løsningen af daglige problemer aftvinger respekt her mange år senere. Han erkendte nemlig, at både demokrati og humanitet er skrøbelige størrelser.

Skal de bevares, må vi tænke langsigtet og aldrig tabe målet af syne.

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

Videre læsning

Bach, Svend: ***Om de tyske flygtninge i Danmark 1945-49. Opgør med en myte.*** **Vardemuseerne 2015**
Bogen er et modsvar til kritikken af de danske læger, som Kirsten Lylloff fremsatte.

Gammelgaard, Arne: ***Mennesker i malstrøm. Tyske flygtninge i Danmark 1945-49.*** **Systime 1981**
Pionerværk om emnet med kort historisk indføring, inden flygtningene selv kommer til orde.

Havrehed, Henrik: ***De tyske flygtninge i Danmark 1945-49.*** **Odense Universitetsforlag 1987**
Grundig indføring i mange aspekter af de tyske flygtninges ophold i Danmark.

Jensen, John V.: "... over for os selv og over for Fremtiden. Den danske Rigsdag og de tyske flygtninge" i ***Historisk Tidsskrift*** **bind 112, hæfte 1, 2012**
Artiklen skildrer den politiske håndtering af de tyske flygtninge i Danmark.

Jensen, John V.: ***Danmark en god mand? Hitler-officer, menneskesmugler og kold-kriger. Historien om Günter Toepke.*** **Syddansk Universitetsforlag 2017**
Bogen fortæller om den tyske officer Günter Toepke og den tyske besættelsesmagts modtagelse af flygtningene.

Lylloff, Kirsten: "Kan lægeløftet gradbøjes? Dødsfald blandt og lægehjælp til de tyske flygtninge i Danmark 1945" i ***Historisk Tidsskrift*** **bind 99, hæfte 1, 1999**
Artiklen udfordrede opfattelsen af, at de danske myndigheder havde løst opgaven med de tyske flygtninge godt.

Nielsen, Leif Hansen: ***Tyske flygtninge i Nordslesvig 1945-48.*** **Historisk Samfund for Sønderjylland 2013**
God introduktion til den generelle problematik og en detaljeret gennemgang af forholdene i Nordslesvig/Sønderjylland.

På **100danmarkshistorier.dk** findes den omfattende litteratur, som forfatteren har anvendt til at skrive bogen, ligesom der er noter til bogen.

Dette materiale er ophavsretsligt beskyttet og må ikke videregives.

I samme serie

Poul Duedahl **Gudhjemtid**
Bertel Nygaard **Grundloven**
Søren Hein Rasmussen **Fri porno**
Louise K. Skyggebjerg **Industri på udstilling**
Søren Mentz **Den islandske revolution**
Bo Lidegaard **Danmark i krig**
Johan Heinsen **Det første fængsel**
Ulrik Langen **Struensee**
Rasmus Rosenørn **Beatlemania**
Heidi Jønsson **Indvandring i velfærdsstaten**
Kristine Kjærsgaard **Danmark i FN**
Lars Boje Mortensen **Saxo**
Lisbeth M. Imer **Rigets runer**
Cecilie Bønnelycke **Sædelighedsfejden**
Sebastian Olden-Jørgensen **Svenskekrigene**
Torben Kjersgaard Nielsen **Dannebrog**
Bo Fritzbøger **Vildt vejr**
Helle Vogt **Jyske Lov**
Jes Fabricius Møller **Grundtvigs død**
Jens Lei Wendel-Hansen **Grønlands Amt**
Carsten Porskrog Rasmussen **Hertugdømmet**
Kenn Tarbensen **Fisk til folket**
Mogens Rüdiger **Oliekrisen**
Bo Poulsen **Stormflod**
Bent Blüdnikow **Jødefejden**
Lars Andersen **Den glemte inkvisition**
Morten Pedersen **Cementen**
Hans Schultz Hansen **Genforeningen**
Morten Fink-Jensen **Den danske reformation**
Lars K. Christensen **Septemberforliget**
Thomas Bloch Ravn **Museer for folk**
Niels Wium Olesen **Modstand**

100 danmarkshistorier
Danmarks historie serveret i små og overkommelige bidder. 100 forskere fra landets universiteter, arkiver og museer tager i 100 bøger a 100 sider fortiden under kærlig behandling og fortæller med vid, humor og kløgt om det, der var. Og det, der er.

100 danmarkshistorier finder du på en række platforme:

Spil med i MegaNørds app Dyst!, og dyst med vennerne om Danmark og dengang.

Besøg danmarkshistorien.dk, og oplev fortiden gennem artikler, film og kilder.

Kig forbi HistorieLab.dk, der arbejder med historiske temaer. Især for grundskolen.

Mød op på Folkeuniversitetet, og hør foredrag med forfatterne.

Læs med i *Politiken*.

A.P. Møller Fonden har støttet projektet og gjort det muligt at udgive og formidle de 100 danmarkshistorier.

Find info på 100danmarkshistorier.dk
Her kan man også tegne abonnement.

Der var mellem 60.000 og 70.000 tyske børn i Danmark. De var præget af det nazistiske skolesystem og ideologiske tankegods. Det kommunistiske dagblad *Land og Folk* kunne berette, at der foregik et omfattende skolingsarbejde blandt både børn og voksne. Og at der i øjeblikket (den 7. september 1945) var ved at blive lavet egnede lærebøger. De danske myndigheder fik hjælp til arbejdet af tyske antinazister.
|| Ministeriernes filmudvalg/ Frihedsmuseet/ Nationalmuseet

1945

100 danmarkshistorier

Endelig befriet. Lettelsen var enorm i Danmark i 1945. Men det mentale overskud var ikke stort til at hjælpe de over 200.000 tyske flygtninge, der kom til landet i krigens sidste måneder – på flugt fra Den Røde Hær. Tilfældet ville, at de havnede i Danmark, hvor de måtte leve på danske værters nåde. Her drømte tyskerne igen om livet, men Danmark var netop blevet befriet fra en hadet besættelsesmagt. Derfor var flygtningene ikke populære, og de stødte på modstand fra både danskere og myndigheder. Humanitet var en by tæt på Den Røde Hær, indtil de sidste tyske flygtninge kunne forlade Danmark i februar 1949. De lagde deres skæbner frem i breve og dagbøger, der fortæller en evigt aktuel historie i en global verden med store strømme af flygtninge.

John V. Jensen, museumsinspektør ved Vardemuseerne, kigger ind bag pigtrådens ulykker, lidelser og glimt af håb.